

ΚΟΝΔΥΛΟΦΟΡΟΣ

ΕΤΗΣΙΑ ΕΚΔΟΣΗ ΝΕΟΤΕΡΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΦΙΛΟΛΟΓΙΑΣ

ΤΟΜΟΣ 11 • 2012

OLEZIA FEDINA • ΓΙΑΝΝΗΣ ΞΟΥΡΙΑΣ • ΓΕΩΡΓΙΑ ΓΚΟΤΣΗ • BART
SOETHAERT • ΔΕΣΠΟΙΝΑ ΚΑΡΑΝΙΚΑ • Χ.Λ. ΚΑΡΑΟΓΛΟΥ • ΑΓΓΕΛΑ
ΚΑΣΤΡΙΝΑΚΗ • ΑΛΕΞΗΣ ΠΟΛΙΤΗΣ • ΓΙΩΡΓΟΣ ΚΑΛΛΙΝΗΣ •
ΔΗΜΗΤΡΗΣ ΔΑΣΚΑΛΟΠΟΥΛΟΣ • ΜΑΡΙΑ ΣΑΚΕΛΛΑΡΙΟΥ

UNIVERSITY STUDIO PRESS

UNIVERSITY STUDIO PRESS

Εκδόσεις Επιστημονικών Βιβλίων & Περιοδικών

Θεσσαλονίκη 2012

ISSN 1109-4907

Η μερική ή ολική ανατύπωση είτε η καθ' οιονδήποτε τρόπον αναπαραγωγή του βιβλίου, καθώς και η φωτοτύπηση τμήματος ή ολόκληρου του βιβλίου, χωρίς την έγγραφη άδεια του εκδότη και των συγγραφέων, τιμωρείται από το νόμο.

© UNIVERSITY STUDIO PRESS A.E.

Αρμενοπούλου 32, 546 35 ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ

Τηλ. 2310 208731, 2310 209637, 2310 209837, Fax 2310 216647

E-mail: info@universitystudiopress.gr

Ιστοσελίδα: www.universitystudiopress.gr

ΣΤΟΑ ΤΟΥ ΒΙΒΛΙΟΥ – Πεσμαζόγλου 5, 105 64 ΑΘΗΝΑ

Τηλ. & Fax 210 3211097

Συντακτική Επιτροπή:

Νάσος Βαγενάς, Ναταλία Δεληγιαννάκη, Diana Haas, Χ.Λ. Καράογλου,
Renata Lavagnini, Peter Mackridge, Μαριλίζα Μητσού, Μιχάλης Πιερίης,
Αλέξης Πολίτης

Γραμματεία σύνταξης:

Χ.Λ. Καράογλου

Τηλ.: 2310/997035, Fax: 2310/997094, e-mail: chlkar@lit.auth.gr

Σημ. Κάθε συνεργάτης αποκτά όλα τα πνευματικά δικαιώματα της εργασίας του ένα χρόνο μετά τη δημοσίευσή της στον Κονδυλοφόρο.

ΚΟΝΔΥΛΟΦΟΡΟΣ

Ετήσια έκδοση Νεότερης Ελληνικής Φιλολογίας

ΤΟΜΟΣ 11/2012

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Χ.Λ. Καραόγλου, Η απώλεια ενός μεγάλου ευεργέτη. Μάνος Χαριτάτος	5
Olesia Fedina, Δύο συστήματα μέτρησης και κατάταξης των νεοελληνικών στίχων. Μερικές παρατηρήσεις και προτάσεις	9
Γιάννης Ξούριας, Η <i>Ιλιάδα</i> του Γεώργιου Ρουσιάδη και η διαμάχη για την ποιητική έκφραση (1816-1819)	23
Γεωργία Γκότση, Έμφυχες αρχαιότητες. Λογοτεχνία και πολιτισμική βιογραφία τον 19 ^ο αιώνα	51
Bart Soethaert, Ταξίδια στον Μοριά. Ο Μοριάς του Νίκου Καζαντζάκη και η <i>Πριγκιπέσσα Ιζαμπώ</i> του Άγγελου Τερζάκη στην <i>Καθημερινή</i> (1937-1938)	77
Δέσποινα Καρανίκα - Χ.Λ. Καραόγλου, Δεκαέξι γράμματα του Δ. Νικολαρεΐζη στον Γ. Σεφέρη (1936-1957)	101
Αγγέλα Καστρινάκη, Κατοχικοί έρωτες στη λογοτεχνία: Θεοτοκάς έναντι Vercors	129
<i>Μονοκοντυλιές</i>	
Αλέξης Πολίτης, Ο <i>Ελληνικός Νέος Παρνασσός</i> του Χαντζερή, ο τυπογράφος Τεφαρίκης και μια αθησαύριστη παρουσίαση της ανθολογίας στη Γερμανία	141
<i>Μελανοδοχείο</i>	
Αλέξης Πολίτης, Αναστηλώσεις βυζαντινών μνημείων. Ελένη-Άννα Χλέπα, <i>Τα βυζαντινά μνημεία στη νεότερη Ελλάδα. Ιδεολογία και πρακτική των αποκαταστάσεων, 1833-1939</i>	147
Αλέξης Πολίτης, <i>Φίλιππου Ηλιού κατάλοιπα. Ελληνική βιβλιογραφία του 19^{ου} αιώνα, Β', 1819-1832</i> , επιμ. Πόπη Πολέμη, και <i>Αναστασία Μυλωνοπούλου, Ειρήνη Ριζάκη</i>	153

Γιώργος Καλλίνης, Νίκου Νικολαΐδη, <i>Επιλεγμένα διηγήματα</i> , επιμ. Βασίλης Βασιλειάδης	156
Αλέξης Πολίτης, Sandrine Maufroy, <i>Le philhellénisme franco-allemand</i> (1815-1848)	158
Αλέξης Πολίτης, Antoni Rubió i Lluch, <i>Epistolari grec</i> , I-IV, επιμ. Eusebi Ayensa i Prat	161
<i>Πίνακες</i>	
Δημήτρης Δασκαλόπουλος, Βιβλιογραφικά Κ.Π. Καβάφη. Προσθήκες 1886-2000. Συμβολή 2001-2010	163
Μαρία Σακελλαρίου, Ευρετήρια του περιοδικού <i>Κονδυλοφόρος</i> , τόμοι 1-10 (2002-2011)	235

Δεκαέξι γράμματα του Δ. Νικολαρεϊζή στον Γ. Σεφέρη (1936-1957)

Μεταγραφή και σχόλια
Δέσποινα Καρανίκια-Χ.Λ. Καράογλου*

Ο δοκιμογράφος Δημήτρης Νικολαρεϊζής (1908-1981), σε αντίθεση με άλλους της γενιάς του, παρά τα μεγάλα χρονικά διαστήματα της απουσίας του από την Αθήνα και την απομάκρυνσή του από φίλους και γνωστούς με τους οποίους είχε κοινά ενδιαφέροντα, δεν αλληλογραφούσε συχνά με αυτούς – ούτε με φίλους του από τον κύκλο των *Νέων Γραμμάτων*.¹ Φαίνεται λοιπόν ότι τα δεκαέξι γράμματά του προς τον Γιώργο Σεφέρη, που πρωτοδημοσιεύονται εδώ, αποτελούν το μεγαλύτερο σώμα επιστολών που απέστειλε ποτέ προς ένα πρόσωπο.² Όμως, δυστυχώς, ο επιστολικός διάλογός του με τον Σεφέρη δεν σώθηκε ακέραιος, αφού τα αντίστοιχα γράμματα του συνομιλητή του δεν βρέθηκαν ούτε στα κατάλοιπά του ούτε στο Αρχείο Γ. Σεφέρη. Αλλά μήτε τα δεκαέξι γράμματα του Νικολαρεϊζή φαίνεται να αποτελούν το πλήρες σώμα. Έτσι, δεν μπορούμε να γνωρίζουμε ούτε τον ακριβή αριθμό των γραμμάτων που αντάλλαξαν ούτε το περιεχόμενο των γραμμάτων του Σεφέρη, εκτός, βέβαια, από όσα ελάχιστα και έμμεσα προκύπτουν από τα γραφόμενα του Νικολαρεϊζή.³ Δεν γνωρίζουμε επίσης το πότε άρχισε η αλληλογραφία

* Ευχαριστούμε θερμά την κυρία Γιολάντα Νικολαρεϊζή που μας εμπιστεύθηκε τη δημοσίευση των γραμμάτων και συνέβαλε στον σχολιασμό τους με πληροφορίες για τα άγνωστά μας πρόσωπα. Πληροφορίες αντλήσαμε, μεταξύ άλλων, κυρίως από τις γνωστές εκδόσεις αλληλογραφίας του Σεφέρη που επιμελήθηκαν οι Δημήτρης Δασκαλόπουλος, Μαρία Στασινοπούλου και Κατερίνα Κωστίου.

1. Στο Ελληνικό Λογοτεχνικό και Ιστορικό Αρχείο απόκεινται δύο γράμματά του (1957, 1963) προς τον Ανδρέα Καραντώνη, πέντε προς τον Τίμο Μαλάνο (1939-1969), ένα ευχαριστήριο σημείωμα προς τον Στρατή Τσίρκα (1960), πέντε προς τον Άρη Δικταίο (1961-1962 και ένα βιογραφικό) και τρεις προς τον Τάσο Αθανασιάδη (1963)· επίσης, στο Αρχείο Γιώργου Θεοτοκά υπάρχουν δέκα γράμματά του (1936-1961), στο Αρχείο Κατσίμπαλη πέντε (1937-1975) και στο Αρχείο Κλέωνος Παράσχου δέκα (1948-1957).

2. Προέρχονται από το Αρχείο Γιώργου Σεφέρη (Γεννάδειος Βιβλιοθήκη, φάκ. 39, υποφ. 4). Ευχαριστούμε τη Γεννάδειο Βιβλιοθήκη που, με τη μεσολάβηση της κυρίας Άννα Λόντου, μας παραχώρησε ψηφιοποιημένο αντίγραφο των γραμμάτων. Επίσης, η κυρία Λόντου είχε την καλοσύνη να αναζητήσει αντίγραφα των γραμμάτων του Σεφέρη στα κατάλοιπα του ποιητή που διαθέτει.

3. Βλ. π.χ. τα γράμματα 3, 4, και 5.

τους. Οπωσδήποτε, η γνωριμία και η σχέση τους χρονολογούνται στην περίοδο πριν από την αναχώρηση του Σεφέρη για το Λονδίνο, τον Αύγουστο του 1931. Δεν υπάρχουν όμως ενδείξεις αν οι δύο άνδρες αλληλογραφούσαν όσο ο Σεφέρης βρισκόταν εκεί (έως τον Φεβρουάριο του 1934). Το επόμενο διάστημα, έως τις 16 Νοεμβρίου 1936, και οι δύο βρίσκονται στην Αθήνα. Όταν ο Σεφέρης διορίστηκε στο ελληνικό προξενείο της Κορυτσάς, αμέσως μετά την άφιξή του εκεί, στις 17 Νοεμβρίου 1936, έγραψε στον Νικολαρεΐζη στην Αθήνα, ο οποίος του απάντησε αμέσως, λίγες μέρες αργότερα, στις 27 του μηνός (βλ. γράμμα 1). Τα χρονικά διαστήματα της δι' αλληλογραφίας επικοινωνίας τους και τα κενά της παρακολουθούν τις υπηρεσιακές μετακινήσεις τους σε διάφορες πόλεις του εξωτερικού.⁴ Ωστόσο, παρά τη στενή φιλική σχέση που τους συνδέει και παρά το ότι, για πολύ μεγάλα διαστήματα, ζει ο ένας μακριά από τον άλλον, η επικοινωνία τους δεν είναι πυκνή· αυτό προκύπτει από μια φράση του Νικολαρεΐζη στα 1950: «κάθε πέντε ή έξι μήνες ανταλλάσσουμε γράμματα, μα είμαι βέβαιος ότι σκεφτόμαστε ο ένας τον άλλον πιο συχνά».⁵

Αν όμως ο περιορισμένος αριθμός των γραμμάτων του δεν μας επιτρέπει να σχηματίσουμε λεπτομερή εικόνα του ως αλληλογράφου, το περιεχόμενό τους αναδεικνύει τις αρετές του. Ο επιστολικός λόγος του, ανεπιτήδευτος, διαυγής και ουσιώδης, μαρτυρά τον επαρκή αναγνώστη και κριτικό της λογοτεχνίας, που δεν μεροληπτεί, έστω άθελά του, όταν μιλά για ποιήματα του Σεφέρη, τον οποίο εκτιμά βαθύτατα.⁶ Τα γράμματά

4. Τον Απρίλιο του 1941, ο Σεφέρης και ο Νικολαρεΐζης, ακολουθώντας την ελληνική κυβέρνηση, φεύγουν μαζί από τον Πειραιά για την Κρήτη και από εκεί για την Αίγυπτο. Ο Σεφέρης τον Ιούλιο του 1941 αναχωρεί για την Πρετόρια και επιστρέφει στο Κάιρο τον Απρίλιο του 1942. Εκεί βρίσκεται και ο Νικολαρεΐζης, αλλά οι μεταξύ τους σχέσεις δεν είναι καλές· ο Σεφέρης εύλογα τον θεωρεί άνθρωπο του Εμμ. Τσουδερού, για τον οποίο η γνώμη του Σεφέρη είναι απολύτως αρνητική· βλ. *Πολιτικό Ημερολόγιο*, Επιμέλεια-Σημειώσεις Αλέξανδρου Ξύδη, τ. Α', 25 Νοέμβρη 1935-13 Οκτώβρη 1944, *Ικαρος*, 1979, ιδίως σ. 117-122.

5. Βλ. γράμμα 10· πβ. γράμμα 8. Αν, βέβαια, λάβουμε τοις μετρητοίς τα γραφόμενα του Νικολαρεΐζη, τότε τα γράμματά του προς τον Σεφέρη θα πρέπει να είναι πολύ περισσότερα από όσα δημοσιεύονται εδώ – αλλά αυτό δεν προκύπτει από κάποια άλλη ένδειξη.

6. Γράφει ο Κατσιμπαλής στον Σεφέρη, στις 9 Ιουλίου 1937, για τον Νικολαρεΐζη: «Μου κάνεις εντύπωση η εξαιρετική θέρμη του όταν μιλάει για σένα, σε μένα και σε άλλους, εκθειάζοντάς σε κατά τρόπο ασυνήθιστο. Έχω πεισθεί πως η αγάπη του για σένα είναι ειλικρινής και άδολη»· βλ. Γ.Κ. Κατσιμπαλής & Γιώργος Σεφέρης, «Αγαπητέ μου Γιώργο». *Αλληλογραφία (1924-1970)*, Επιμέλεια επιστολών-Σχόλια Δημήτρης Δασκαλόπουλος, *Ικαρος*, 2009, τ. Α', σ. 384. Για το ίδιο θέμα βλ. και όσα γράφει ο Σεφέρης στον Κατσιμπαλή, ό.π., σ. 184. Βλ. και τη νεκρολογία του Νικολαρεΐζη για τον Σεφέρη, «Αποχαιρετισμός στον ποιητή και στον άνθρωπο», στο: «*Η κριτική – προπάντων η κριτική!*». *Δοκίμια κριτικής & Ούγος Φώσκολος και Ανδρέας Κάλβος*, Επιμέλεια, σημειώσεις, επιλεγόμενα Χ.Α. Καραόγλου, Αθήνα, Αργα, 2011, σ. 398-404.

του, όπως είναι αναμενόμενο, αναφέρονται σε δύο θεματικές περιοχές: στη λογοτεχνία και στην πολιτική. Στα πρώτα από αυτά, ο Νικολαρεΐζης μιλά κυρίως ως πνευματικός άνθρωπος, διατυπώνοντας σκέψεις για θέματα λογοτεχνίας, γνώμες και κρίσεις για κείμενα του Σεφέρη και άλλων ποιητών· στα επόμενα (από το 1940 κ.ε.), που είναι τα περισσότερα, μιλά κυρίως ο διπλωμάτης και αναφέρεται σε υπηρεσιακά ζητήματα και προβλήματα, στο κυπριακό κ.ά.

Τα γράμματα δημοσιεύονται χωρίς περικοπές, στο μονοτονικό και προσαρμοσμένα στις σημερινές ορθογραφικές συμβάσεις· π.χ.: *είταν-ήταν, γενικώτερη-γενικότερη, εξ ίσου-εξίσου, τόδωσε-το 'δωσε, καμμιά-καμιά*. Στο γράμμα 16, γραμμένο σε υπηρεσιακή γλώσσα (απλή καθαρεύουσα), εκτός από την εφαρμογή του μονοτονικού, δεν έγιναν άλλες παρεμβάσεις· έτσι, διατηρήθηκαν π.χ. το *-η* της υποτακτικής και οι καταλήξεις των τριτόκλιτων (π.χ. *να λάβης γνώσιν*). Οι υπογραμμισμένες λέξεις τυπώνονται εδώ με πλάγια στοιχεία· επίσης με πλάγια στοιχεία τυπώνονται οι τίτλοι εφημερίδων και περιοδικών, οι οποίοι, στα χειρόγραφα, είναι γραμμένοι άλλοτε μέσα σε εισαγωγικά και άλλοτε υπογραμμισμένοι. Το τέλος σελίδας δηλώνεται με διπλή κάθετη γραμμή (||)· δεν σημειώνονται οι διαγραμμένες λέξεις. Στις σημειώσεις των επιμελητών, μετά από κάθε γράμμα, δίνονται πληροφορίες για πρόσωπα και γεγονότα, που κρίθηκαν χρήσιμες για τον μέσο αναγνώστη.

— 1 —

ΥΠΟΥΡΓΕΙΟΝ ΕΞΩΤΕΡΙΚΩΝ
ΓΡΑΦΕΙΟΝ ΥΠΟΥΡΓΟΥ

Αθήνα, 27.XI.36

Αγαπητέ μου φίλε,

Δεν επερίμενα να είναι καλύτερη η εντύπωσή σου από την Κορυτσά. Πιστεύω μόνον πως ένας άνθρωπος ώριμος και συγκροτημένος, όπως συ, έχει το μέσον να αντιστέκεται εναντίον της επιρροής του στενού και άγονου περιβάλλοντος που αποκαρδιώνει και μαρακνίζει τον άλλον. Πολλές φορές πλήττω και ονειρεύομαι το ταξίδι. Η Αθήνα μου φαίνεται διαλυτική, άδεια. Όμως ίσως νοσταλγήσω κι εγώ κάποτε όταν βρεθώ πρόξενος, σταλμένος τίς οίδε πού, από το άμοιρο κράτος μας! Εν τω μεταξύ φοβούμαι πως ελάχιστα θ' αποδώσω. Είναι τάχα μόνο η σχεδόν συνεχής απασχόληση του Υπουργείου, είναι η δυσκολία μου να μεταφερθώ από τη ρουτίνα της δουλειάς || στην κατάσταση όπου ελευθερώνεται η εσωτερική μας φωνή και αγγίζομε το βαθύτερο είναι μας, την μοναδική αυτή πηγή του καλλιτεχνικού στοχασμού; Δεν ξέρω. Πάντως η σταματημένη στο μέσο μελέτη μου ελάχιστα προχωρεί.

Προσπαθώ να επικοινωνήσω με τους Έλληνες ποιητές τους περασμένους, τους καταφρονεμένους από τη νέα γενεά, που ωστόσο αποτελούν τους κρίκους της ελληνικής παράδοσης. Ο Βαλαωρίτης π.χ. ανάμεσα στον Σολωμό και τον Παλαμά. Βράχος αμετακίνητος που δεν μπορείς να τον αγνοήσεις. Η δημοτική γλώσσα, το ποιητικό ύφος, ο στίχος επί χρόνια έφεραν τα σημάδια που έμειναν από τα δικά του χέρια. Και είναι ένας τύπος ποιητικής ισορροπίας. Καταλαβαίνω τον θαυμασμό του Παλαμά. Το νέο άλλωστε είναι ακατανόητο αν δεν αντιπαραταχθεί, αν δεν μετρηθεί προς το παλιό. Εντούτοις τί πληγή για τον Έλληνα, που θέλει να σχηματίσει την ιδέα του συνόλου, || αυτά τα έργα που τόσο λίγο ανταποκρίνονται σε ό,τι έχει συνηθίσει από την επαφή του με τους ξένους! Πρέπει σχεδόν να συγκρατατεθείς σε μια μετεμφύχωση για να σου μεταδοθεί ο παλμός τους.

Τα ποιήματα του Αντωνίου τα διάβασα από τα τυπογραφικά δοκίμια. Τα *Νέα Γράμματα* δεν εκυκλοφόρησαν ακόμη. Λοιπόν ναι, ήταν κάτι παραπάνω απ' ό,τι είχα φαντασθεί. Δεν βρίσκεις τη λυρική θερμην και τη μεταρσίωση που έχουν κάποια ποιήματα του Ελύτη, εξίσου ριζοσπαστικά με τα δικά του. Αλλά υπάρχει ένα δέσμο με τα πράγματα, με τα περιστατικά της ζωής του, μια εγγύτητα προς τα ανθρώπινα που σου δίνει το αίσθημα του ποιητικού πραγματισμού. Άλλο είδος τέχνης, που βρίσκεται στους αντίποδες της *roésie pure* και που νομίζω πως είναι ο ύστατος καρπός της ευρωπαϊκής αισθητικής. Παρήγορο είναι πως μετά τον Ελύτη φυτρώνουν τέτοια μανιτάρια στην Ελλάδα. ||

Σου εσωκλείω μιαν απόδειξη που πρέπει να την υπογράψεις εν λευκώ. Είναι για το επίδομά σου του Νοεμβρίου που θα σου υπολογισθεί ως την ημέρα που ανέλαβες στην Κορυτσά, 15 ή 16 του μηνός. Τον μισθό σου τον εισέπραξες πριν φύγεις, όπως με πληροφόρησε ο κλητήρας. Ή μήπως κάνει

λάθος; Οπωσδήποτε η καταβολή του επιδόματος θα γίνει, τη φροντίδι μου, σύμφωνα με την επιθυμία σου, στον πατέρα σου ή τον αδελφό σου. Εάν έχεις να λάβεις και μισθό γράψε μου εγκαίρως. Και για ό,τι άλλο θέλεις είμαι, όπως είπαμε, στη διάθεσή σου.

Νέα δεν έχω από το Υπουργείο. Γράφε μου πότε-πότε.

Δικός σου
Νικολαρεΐζης

η εντύπωσή σου από την Κορυτσά: Ο Σεφέρης έφτασε στην Κορυτσά το απόγευμα της 17^{ης} Νοεμβρίου 1936. Για τις εντυπώσεις του βλ. τα γράμματά του στη Μαρώ στο: Σεφέρης και Μαρώ, *Αλληλογραφία. Α' (1936-1940)*, Φιλολογική επιμέλεια Μ. Ζ. Κοπιδάκης, Βικελαία Βιβλιοθήκη Ηρακλείου, 1989 – ιδίως το γράμμα του στις 23.11.1936, σ. 35-37. Βλ. και Γιώργος Σεφέρης, *Μέρη Ι' (16 Απρίλη 1934-14 Δεκέμβρη 1940)*, Αθήνα, Ίκαρος, 1977, σ. 36 κ.ε. Ο Σεφέρης επέστρεψε στην Αθήνα από την Κορυτσά στις 2 Δεκεμβρίου 1937, όπου παρέμεινε μέχρι τον Απρίλιο του 1941. Πβ. και τις εντυπώσεις του Νικολαρεΐζη από τη ζωή του στο Αργυρόκαστρο (γράμμα 5). Τις υπηρεσιακές μετακινήσεις του Σεφέρη μπορεί κανείς να τις παρακολουθήσει λεπτομερώς και μέσα από την αλληλογραφία του με τη Μαρώ, τ. Α', ό.π. και τ. Β' (1944-1959), Φιλολογική επιμέλεια Μαρία Στασινοπούλου, Ίκαρος, 2005.

όταν βρεθώ πρόξενος: Ο Νικολαρεΐζης εισήλθε στη διπλωματική υπηρεσία τον Φεβρουάριο του 1936· η πρώτη του θητεία ήταν σε θέση υποπροξένου στο Αργυρόκαστρο (1940-1941).

η σταματημένη στο μέσο μελέτη μου: Εννοεί το αντιναζιστικό δοκίμιό του «Τα έργα της κριτικής», το οποίο δημοσιεύτηκε στα *Νέα Γράμματα* δύο μήνες αργότερα, τον Απρίλιο του 1937· βλ. τώρα την έκδοση: «*Η κριτική – προπάντων η κριτική!*», ό.π., σ. 188-214.

τα ποιήματα του Αντωνίου: Αναφέρεται στη συλλογή *Ποιήματα*, που κυκλοφόρησε τον Νοέμβριο του 1936, σε εκατό αριθμημένα αντίτυπα εκτός εμπορίου. Βλ. τη δοκιμή του Σεφέρη «Ο θαλασσινός φίλος μας», δημοσιευμένη στα *Νέα Γράμματα* τον Νοέμβριο του 1936 (= *Δοκίμες*, τ. Α', σ. 47-49).

— 2 —

Αθήνα, 25. ΙΙ. 37

Αγαπητέ μου φίλε,

Περίμενα για να σου γράψω να εκτελέσω πριν τις παραγγελίες σου. Πιστεύω ήδη να τις έλαβες. Εσωκλείω την απόδειξη του Πάλλη. Στο άλλο κατάστημα επλήρωσα όσα έγραψες στο σημείωμά σου.

Διαβάζω ό,τι δικό σου στα *Νέα Γράμματα*. Με χαρά μου βλέπω πως τα προξενικά σου καθήκοντα σου αφήνουν αρκετόν καιρό ώστε να εμφανίζεις τακτική συγγραφική εργασία. Για μένα το σημείωμά σου με αφορμή μια φράση του Pirandello είναι κάτι περισσότερο από τυχαίο σύμπλεγμα σκέψεων που προκαλεί μια ανάγνωση. Κάτι περισσότερο από τα συνηθισμένα λογοτεχνικά κομμάτια που στολίζουν τις σελίδες ενός περιοδικού. Είδες την βασιική αμηχανία του πνευματικού ανθρώπου στη σημερινή εποχή με ασφάλεια

παρατηρητού που στέκει στο κέντρο των πραγμάτων. Είναι άλλωστε το πρόβλημα όπως το διατυπώνεις από τα ουσιωδέστερα που μπορούν να κινήσουν την προσοχή όσων ενδιαφέρονται για τα βαθύτερα αίτια των λογοτεχνικών φαινομένων.

Το ποίημά σου μου άρεσε, αν εξαιρέσω την αρχή που την βρήκα κάπως πεσμένη. Θέλω να πω πως ο κάματος που εκφράζει αντανακλά και σ' αυτή τη σύσταση του ύφους των πρώτων στίχων που δέχονται τις αντίστοιχες με την ορισμένη αυτή διάθεση φράσεις, όπως ανεβαίνουν στα χείλη στην καθημερινή ομιλία ή || εξομολόγηση, χωρίς κίνηση και χωρίς λάμψη. Έπειτα όμως το ποίημα αμέσως απογειώνεται, κάνει φτερά. Μου έκαμαν εντύπωση οι αλληγορίες του θέρους όπου συμπυκνώνεται η ουσία της εποχής, όλο το χρώμα της.

Θα ήθελα να σου πω περισσότερα για τις σελίδες σου για τον Κάλβο που τις διάβασα χθες. Θίγεις στο τέλος μια γενικότερη απορία που μου ήρθε συχνά στον νου διαβάζοντας τον Καβάφη, δηλ. πώς μπορούν να τεθούν στην ίδια μοίρα δύο τέχνες, ή καλύτερα δυο τεχνοτροπίες, που η μια μας δίνει την ποίηση ένσαρκη, αισθητή, όπως τη θέλουμε και όπως τη θαυμάζουμε, με το μέτρο, με τον ρυθμό, με τη λέξη, όλα μαγνητισμένα από την πνοή της, και η άλλη μας κάνει απλώς να τη μανιτεύσουμε, να την αισθανθούμε, μας παραδίδει την ψυχή χωρίς το σώμα. Έλεγα στην μελέτη μου για τον Καβάφη, χαρακτηρίζοντας μάλλον παρά λύνοντας την απορία μου, πως υπάρχει στον ποιητή εκείνον ένα λυρικό άλλοθι. Και πρόσθετα πως οι αντικειμενικές προϋποθέσεις των συγκινήσεων όπου επιμένει ο Καβάφης και όπου σχεδόν σταματά (σκηνοθεσία, περιγραφή προσώπων, στιγμών κτλ.) ίσως είναι καθολικότερα και ασφαλέστερα μεταδοτικές των αντίστοιχων αισθηματικών καταστάσεων παρ' όσο οι φράσεις του εξομολογητικού (του καθαρού) λυρισμού που θέλει να εκφράσει άμεσα τις καταστάσεις αυτές, ξεκινώντας από το ψυχικό, όχι από το εξωτερικό, το ορατό περιβάλλον. Προκειμένου για τον Κάλβο αυτά δεν ισχύουν. Μα η αναμφισβήτητη ποιητική αξία του, που είναι εξίσου δυσεξήγητη, δεν νομίζω πως φωτίζεται αν τονίσουμε τη γλωσσική ανεπάρκεια του ποιητή. Πλατύτερα θα μιλήσουμε γι' αυτά εδώ, όπου σε περιμένω σύντομα, μετά τη χορήγηση της αδειάς.

Δικός σου
Νικολαρεΐζης

του Πάλλη: Το ιστορικό χαρτοπωλείο «Α. Πάλλης» που ιδρύθηκε το 1870, στην οδό Ερμού 8. Το κατάστημα υπήρξε χώρος συνάντησης σημαντικών πνευματικών προσωπικότητων των αρχών του 20^{ου} αι., όπως οι Κ. Παλαμάς, Γ. Δροσίνης, Αργ. Εφταλιώτης, Π. Δέλτα, Ν. Λύτρας, Ν. Γύζης, Γ. Χαλεπάς. Από το 1900 στην οδό Βουλής στεγάστηκε το σύγχρονο χειροκίνητο τυπογραφείο Πάλλη.

μια φράση του Pirandello: Αναφέρεται στη δοκιμή του Σεφέρη «Πάνω σε μια φράση του Πιραντέλλο», γραμμένη στην Κορυτσά τον Δεκέμβρη του 1936 και δημοσιευμένη στα *Νέα Γράμματα* τον Ιανουάριο του 1937 (=Δοκίμες, τ. Α', σ. 50-55).

το ποίημά σου μου άρεσε: Εννοεί το ποίημα «Ένας λόγος για το καλοκαίρι», γραμμένο το φθινόπωρο του 1936 και δημοσιευμένο στα *Νέα Γράμματα* τον Ιανουάριο του 1937 (=Ποήματα, σ. 137-139).

για τις σελίδες σου για τον Κάλβο: Για τη δοκιμή «Απορίες διαβάζοντας τον Κάλβο», γραμμένη στην Κορυτσά τον Δεκέμβρη του 1936 και δημοσιευμένη στα *Νέα Γράμματα* τον Ιανουάριο του 1937 (=Δοκιμές, τ. Α', σ. 56-63).

στην μελέτη μου για τον Καβάφη: Στο δοκίμιό του «Η διαμόρφωση του καβαφικού λυρισμού», περ. *Νέα Εστία*, τχ. 158 (15 Ιουλ. 1933) 1462-1467 (=«Η κριτική – προπάντων η κριτική!», ό.π., σ. 229-247, ιδίως σ. 244-245).

— 3 —

Αθήνα, 28.4.37

Αγαπητέ μου φίλε,

Ο Φωτόπουλος ισχυρίζεται ότι όλα τα δέματα φεύγουν επί αποδείξει. Μου έδωσε τον κατωτέρω κατάλογο αποστολής που έγιναν τις τελευταίες 40 μέρες για την Φλώρινα και μεταξύ των οποίων περιλαμβάνονταν και δέματα σταλμένα από το σπίτι σου.

19 Μαρτίου υπ' αριθ. 353 ||

26 Μαρτίου υπ' αριθ. 560 (2 δέματα)

8 Απριλίου » 2535

27 » » 356 και 109

Στο ερχόμενο τεύχος των *Νέων Γραμμάτων* ακούω πως περιμένονται τα ποιήματά σου. Θα είναι και το δικό μου όνομα με το άρθρο για την αποστολή της κριτικής. Σκοπεύω συντόμως να βάλω μπρος και το άλλο για την ποίηση που βέβαια θα παρουσιάζει περισσότερο ενδιαφέρον.

Δεν ξέρω αν είδες στις εφημερίδες ότι διορίστηκα ξεναγός || του Γάλλου Υπουργού της Παιδείας που είχε έλθει εδώ για τις πανεπιστημιακές γιορτές και έμεινε 10 μέρες. Πέρασα μαζί του ευχάριστες ώρες εδώ, στη Θεσσαλονίκη και στους Δελφούς. Ήταν περισσότερο γεννημένος πολιτικός παρά διανοούμενος. Εύγλωττος, δυνατός, με αστραφτερό βλέμμα έκανε εντύπωση και κατακτούσε την εμπιστοσύνη. Το πλήθος, η νεότητα τον υποδέχθηκαν παντού με αληθινή θέρμη.

Με τον Κατσιμπαλη ιδωθήκαμε ένα βράδυ στο σπίτι της αδελφής σου που είχε την καλοσύνη να με καλέσει σε γεύμα. Είπαμε πολλά, σε θυμηθήκαμε και απολαύσαμε τον Κατσιμπαλη, τον ίδιο πάντα, παρόλο το πένθος, με την παραστατική και βίαιη γλώσσα!

Με αγάπη
Νικολαρεΐζης ||

Υ.Γ. Τις μελέτες μου για τον Καβάφη είμαι πρόθυμος να σου τις στείλω αν τελικά δεν λάβεις το δέμα σου που τις περιείχε καθώς μου γράφεις. Υπο-

θέτω πως έχεις καιρό να μου γράψεις δυο λέξεις πριν αρχίσεις τη συγγραφή του δοκιμίου σου.

N.

περιμένονται τα ποιήματά σου: Στο τεύχος του Απριλίου 1937 δημοσιεύτηκαν τα ποιήματα «Επιφάνεια», «Raven» και «Ο γέρος».

το άρθρο για την αποστολή της κριτικής: «Τα έργα της κριτικής»· βλ. γράμμα 1.

του Γάλλου Υπουργού Παιδείας: Ο Jean Zay (1904-1944) διετέλεσε Υπουργός Εθνικής Παιδείας και Καλών Τεχνών (1936-1939)· προσκλήθηκε επισήμως, για να παραστεί στις εορταστικές εκδηλώσεις της εκατονταετηρίδας του Πανεπιστημίου Αθηνών· κατά τη δεκαήμερη παραμονή του (15-24 Απριλίου), θεμελίωσε το νέο κτίριο του Γαλλικού Νοσοκομείου και επισκέφθηκε τη Θεσσαλονίκη, τις Μυκήνες και τους Δελφούς. Η επίσκεψή του καλύφθηκε εκτενώς από τον Τύπο. Βλ. τις συνεντεύξεις του στην εφ. *Ελεύθερον Βήμα*, 16 και 25.4.1937.

παρόλο το πένθος: Στα τέλη Μαρτίου 1937 είχε πεθάνει ο πατέρας του Κωνσταντίνος Κατσίμπαλης.

τις μελέτες μου για τον Καβάφη: Εννοεί τα δοκίμιά του «Ο ηδονισμός στην ποίηση του Καβάφη» και «Η διαμόρφωση του καθαφικού λυρισμού» (βλ. «Η κριτική – προπάντων η κριτική!», ό.π., σ. 215-228 και 229-247 αντίστοιχα)· βλ. και το προηγούμενο γράμμα.

πριν αρχίσεις τη συγγραφή του δοκιμίου σου: Η δοκιμή του Σεφέρη για τον Καβάφη δεν είχε ολοκληρωθεί ως την πρώτη έκδοση των *Δοκιμών* (Φεβρ. 1944), στον πρόλογο της οποίας σημειώνει τα εξής: «θα ήθελα να είχα συμπεριλάβει σ' αυτόν τον τόμο μια δοκιμή για τον Καβάφη που απασχόλησε τόσο πολύ τη γενεά μου. [...] Είχα αρχίσει μια τέτοια εργασία, αλλά δεν ξέρω αν θα φτάσει ποτέ στο τέλος». Για το ίδιο θέμα βλ. και όσα γράφει ο Σεφέρης στον Κατσίμπαλη στο: Γ.Κ. Κατσίμπαλης & Γιώργος Σεφέρης, *Αγαπητέ μου Γιώργο*. Αλληλογραφία (1924-1970), ό.π., τ. Α', σ. 366, 376, 379, 385, 387 και 393· βλ. επίσης Ο Καβάφης του Σεφέρη, επιμέλεια Γ.Π. Σαββίδης, Αθήνα, Ερμής, 1984, σ. 123-129.

— 4 —

Αθήνα, 21.7.37

Αγαπητέ μου,

Μόλις έλαβα το γράμμα σου μίλησα στον Σαλταφέρα. Η απάντηση –εγκριτική– είχε κιόλας τηλεγραφηθεί. Εκ των υστέρων, κατόπιν του τηλεγραφήματός σου που έφθασε στον κ. Τσάτσο αλλοιωμένο (*puis arriver samedi*), ερευνήσαμε και μάθαμε πως η άδεια αντί να σταλεί κατ' ευθείαν σε σένα είχε απευθυνθεί στην Πρεσβεία Τυράνων! Στενοκεφαλιά ή κακοήθεια;

Ελπίζω τέλος πάντων να σου περιήλθε τώρα και να σε δούμε περί το τέλος της εβδομάδος όπως υπονοεί ίσως το τηλεγράφημα. Πολύ σ' επεθύμησα. Θέλω να κουβεντιάσω μαζί σου. Άκουσα με χαρά πως έγραψες ευμενείς κρίσεις για το τελευταίο μου άρθρο. Δυστυχώς δεν είδα το γράμμα σου στον Κατσίμπαλη. ||

Ο ίδιος κοινός φίλος κρατούσε στο συρτάρι του, –φυλαγμένο μαζί με σαπούνια!– ένα αδημοσίευτο ποίημά σου γραμμένο προ πενταετίας. Μου

το 'δωσε να το διαβάσω και να του πω αν κρίνω ωφέλιμο, για σένα και για το κοινό, να δημοσιευθεί. Είναι η κατασκευή του ποιήματος περιέργη όσο και ο τίτλος του. Επιγράφεται «Ο κ. Στρατής Θαλασσινός παρουσιάζει έναν άνθρωπο» και είναι διηρημένο σε κεφάλαια όπου η βιογραφική αφήγηση περνάει απ' όλες τις ηλικίες.

Η γνώμη μου είναι πως αν βρίσκονται κι άλλα τέτοια ποιήματα στα αρχεία σου πρέπει να σου κάνουμε κατ' οίκον έρευνα και κατάσχεση. Δεν ξέρω αν αυτό το μικτού τύπου είδος, το εκκεντρικότατο, που είναι αλλού ελεύθερος στίχος –ή τυπογραφικός, πες τον όπως θέλεις– κι αλλού καθαρή πρόζα μπολλρεί να ονομασθεί νόμιμα *ποίημα*. Αυτή είναι άλλη κουβέντα που θα μας πήγαινε μακριά. Και βέβαια κανείς μας δεν έδωσε ακόμα απάντηση σε τέτοιες απορίες. Μα η ποίηση ως ουσία έχει πια ξεφύγει από τα καλούπια και μπορεί να περιβληθεί όποια μορφή θέλει. Αρκεί να ξέρεις να την πιάσεις. Κάθε διατύπωση όταν βγαίνει από χέρι αληθινού ποιητή αποτελεί και μια νέα λύση, *ad hoc*, του προβλήματος της μορφής. Εκεί έχουμε φθάσει.

Ανεξάρτητα λοιπόν από τα ζητήματα τούτα που μου φαίνονται σχολαστικά εφόσον δεν είναι ώριμα βλέπω στον Στρατή Θαλασσινό κάτι από την αιώνια ποίηση κι ας μην έρχεται με βασιλική πομπή. Το ανθρώπινο στοιχείο, ζεστό από τη λυρική πηγή, την εξομολόγηση. Ένα εσωτερικό δράμα βαλμένο σε II φάσεις και φράσεις άκρας πυκνότητας, με τα πλατιά εκείνα διάστιχα, με τις τρύπες της σιωπής –γεμάτες δόνηση– που σπέρνει η ελλειπτική έκφραση. Άφθονα επεισόδια, περιβάλλοντα αντικείμενα, εντυπωτικές λεπτομέρειες, τρόπαια των ματιών (η σπασμένη στάμνα, τα μαδημένα πουλιά, η αυλή του πορνείου) που εγώ τουλάχιστο τ' αγαπώ ξεχωριστά και που χρειάζονται τόση τέχνη για να αποτελέσουν μέρη ποιήματος χωρίς να φέρουν μαζί τους τον πλατειασμό της πρόζας. Και πάνω απ' όλα η ενότητα του τόνου που κρατιέται αδιάσπαστη.

Επιφυλάσσομαι και προφορικός να σου τα ξαναπώ. Ο Θαλασσινός πρέπει να δημοσιευθεί. Έχεις στον υπότιτλο τη λέξη *σκίτσο*. Αυτή αρκεί για να δοθεί άφεση αμαρτιών απ' όσους πιστεύουν ακόμα πως η ποίηση δεν συμβιβάζεται με τη φαινομενική ατημελησία.

Δικός σου,
Νικολαρεΐζης

στον Σαλταφέρα: Ο Ιθακήσιος διπλωμάτης Σπυρίδων Σαλταφέρας (-1942), ανεφίς της Αθηνάς Σταθάτου, συζύγου του Όθωνα Σταθάτου. Διετέλεσε πρεσβευτής στο Βελιγράδι (1924), διευθυντής του Υπουργείου Εξωτερικών στο Παρίσι (1927), πρόξενος στις Βρυξέλλες (1931-1932):

κατόπιν του τηλεγραφήματός σου [...] μάθαμε πως η άδεια [...]: Ο Σεφέρης επεδίωκε να πάρει μια εβδομαδιαία άδεια, για να συναντήσει τη Μαρώ. Η κρίσιμη συνάντησή τους έγινε τη Δευτέρα, στις 26 Ιουλίου· σχετικά με την άδεια και τη συνάντηση Σεφέρη-Μαρώς βλ. Σεφέρης και Μαρώ, *Αλληλογραφία. Α'* (1936-1940), ό.π., ιδίως σ. 267-269. Η, κατά τον Νικολαρεΐζη, «αλλοίωση» (και η ασάφεια) στο περιεχόμενο του τηλεγραφήματος ίσως οφείλεται στο ότι το *ruiis* είναι παλαιότερος τύπος του *reux* (: μπορώ), που χρησιμοποιείται είτε σε ερώτηση

(*ruis-je venir*: μπορώ να έρθω;), είτε σε άρνηση (*je ne ruis venir*: δεν μπορώ να έρθω)· επειδή όμως στο τηλεγράφημα δεν έχει τη μορφή ερώτησης ή άρνησης, ο Νικολαρεΐζης ίσως θεώρησε ότι έχει παραληφθεί το *je ne* και, άρα, ότι ο αποστολέας «δεν θα έρθει το Σάββατο».

«Ο κ. Στράτης Θαλασσινός παρουσιάζει [=περιγράφει] έναν άνθρωπο»: Γράφτηκε στο Λονδίνο στις 5 Ιουνίου 1932 και δημοσιεύτηκε στα *Νέα Γράμματα*, τον Αύγ.-Οκτ. του 1937 (=Ποιήματα, σ. 114-123).

— 5 —

Β. ΥΠΟΠΡΟΞΕΝΕΙΟΝ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ
ΕΝ ΑΡΓΥΡΟΚΑΣΤΡΩ

Αργυρόκαστρο, 5.8.40

Αγαπητέ φίλε,

Δεν σου έγραψα ως τώρα γιατί στην Αλβανία έπαθα ένα είδος ληθάργου από τον οποίο δεν έχω ακόμη τελείως συνέλθει.

Ξέρεις ποια είναι η κατάσταση του Υποπροξενείου. Μας έχουν ζώσει οι Αλβανοί και οι Ιταλοί χωροφύλακες. || Κανείς δεν τολμά να πατήσει το πόδι του εδώ μέσα και αν μιλήσουμε σε κανένα επακολουθεί σύλληψη και φυλάκιση. Αν προσθέσεις σ' αυτά και την ποιότητα του εγχώριου περιβάλλοντος που δεν έχει άλλο θέλγητρο από τον καθαρό αέρα, καταλαβαίνεις σε τί κόλαση έπεσα. Δεν καταλαβαίνω, μά την αλήθεια, γιατί το Υπουργείο μας δεν στέλνει εδώ παντρεμένους υπαλλήλους. Αλλά φαίνεται ότι φείδεται της καλοπέρασης των κυριών σαν να ήταν όχι κρατική υπηρεσία αλλά σύνδεσμος || των δικαιωμάτων της γυναικός. Στο Αργυρόκαστρο ανακαλύπτω πως είχα μέσα μου ανυποψίαστες ποσότητες υπομονής.

Μετανιώνω που δεν πήρα μαζί μου τα βιβλία που είχα ξεχωρίσει στην Αθήνα αλλά μόνο ένα ελάχιστο αριθμό απ' αυτά, κατόπιν της ηττοπαθούς συστάσεως του Γενικού Προξένου. Εγώ φρονώ πως τα πράγματα θα εξελιχθούν καλά για την Ελλάδα. || Οπωσδήποτε σκέπτομαι να γράψω στην Αθήνα να μου στείλουν τα βιβλία μου προσεχώς. Ίσως τότε αρχίσω καμιά φιλολογική εργασία γιατί το χειμώνα, που θα είναι φρικτός εδώ, θα μεταβληθώ κατ' ανάγκην σε μεταξοσκώληκα.

Δεν έχω φιλολογικά νέα από την Αθήνα. Είδα μόνο στο *Ελεύθερο Βήμα* ότι ο Μαλάνος έβγαλε ένα καινούργιο βιβλίο με κριτικές. Ελπίζω αν δημοσιεύσεις τίποτε να μου το στείλεις.

Γεια σου,
Νικολαρεΐζης

Πάνω αριστερά με μολύβι από το χέρι του Σεφέρη: «Απάντηση 26/10/40». Ο Σεφέρης υπηρετεί στην Αθήνα, ως Διευθυντής του παρά τω Υφυπουργείω Τύπου και Τουρισμού Τμήματος Εξωτερικού Τύπου (1938-1941).

ο Μαλάνος έβγαλε ένα καινούργιο βιβλίο: Το βιβλίο *Κριτικά δοκίμια*, Αλεξάνδρεια, 1940.

— 6 —

THE DORCHESTER HOTEL
LONDON
TELEPHONE: MAYFAIR 8888

Λονδίνο, 27 Δεκ. 1941

Αγαπητέ Γιώργο,

Σου μεταδίδω παρακάτω μερικές λεπτομέρειες σχετικώς με την τιμητική απόλυση του γαμβρού σου Καθηγητού του Πανεπιστημίου κ. Κ. Τσάτσου, την οποία θα επληροφορήθης υποθέτω από άλλες πηγές.

Σύμφωνα με μια επιστολή που μας περιήλθεν εξ Αθηνών εκ μέρους αξιοπίστου προσώπου, παρά τις αυστηρές διαταγές που είχε δώσει η Κυβέρνηση Τσολάκογλου να γίνουν κανονικά μαθήματα την 28^η Οκτωβρίου στο Πανεπιστήμιο, ο Τσάτσος 11 την ημέρα εκείνη έβγαλε ένα πατριωτικό λόγο στους φοιτητές, οι οποίοι κατόπιν, φαίνεται κατά σύστασή του, πήγαν ομαδικώς και κατέθεσαν λουλουδία στο άγαλμα του Σολωμού στον Εθνικό Κήπο. Το ίδιο έκαμαν και πολλοί άλλοι και υποτίθεται ότι η εκδήλωση αυτή είχε οργανωθεί κάπως ευρύτερα. Η κατάθεση των λουλουδιών επρόκειτο να γίνει στο μνημείο του Αγνώστου Στρατιώτου, αλλά την ημέρα εκείνη ο χώρος γύρω από τον Αγνώστο εφρουρείτο.

Την ίδια ημέρα το βράδυ ένας αστυνομικός εκοιμήθη στο σπίτι του Τσάτσου περιμένοντας να τον συλλάβει όταν θα επέστρεφε. Αλλά ως τις 31 Οκτωβρίου, ως την ημέρα δηλ. που ο πληροφοριοδότης μας έγραψε την επιστολή του, η σύλληψη του Τσάτσου δεν είχε επιτευχθεί.

Την 29^η Οκτωβρίου το πρωί εδημοσιεύθη στις εφημερίδες η απόλυσή του. Τότε το όνομα του Τσάτσου έγινε σύνθημα για τους φοιτητές που το επαναλάμβαναν φωναχτά στις παραδόσεις.

Χάρηκα που έμαθα όλα αυτά και πιστεύω και συ να χαρείς. Μια τέτοια ωραία χειρονομία εταίριαζε του Τσάτσου και την περίμενα.

Γράψε μου δυο λόγια να μάθω πώς περνάς. Σου εσωκλείω αντίγραφο ενός σημειώματος για την κατάσταση των Νήσων του Αιγαίου. Πιστεύω να έλαβες το άλλο που ήταν γενικότερο.

Πολλούς χαιρετισμούς στη γυναίκα σου.

Με αγάπη,
Νικολαρεΐζης

Ο Σεφέρης, που από τον Ιούλιο του 1941 έως τον Απρίλιο του 1942, βρισκόταν στην Πρετόρια, έλαβε το γράμμα με μεγάλη (μα εύλογη) καθυστέρηση, στις 10 Μαρτίου 1942· βλ. Πολιτικό ημερολόγιο, τ. Α', ό.π., σ. 40, όπου παρατίθεται το γράμμα έως τη φράση «Μια τέτοια ωραία χειρονομία εταίριαζε του Τσάτσου και την περίμενα».

Τα σχετικά με την απόλυση του Τσάτσου περιγράφει η Ιωάννα Τσάτσου· βλ. το ημερολόγιό της Φύλλα κατοχής, Αθήνα, «Βιβλιοπωλείον της «Εστίας», 1966, εγγραφές 27.10.1941 έως 18.11.1941, σ. 18-24. Παραθέτουμε τις δύο πρώτες εγγραφές:

27 Οκτώβρη 1941

Μεγάλη μέρα σήμερα. Σα ν' ανοίξαμε τα παράθυρα και να πλημμύρισε ήλιος το σπίτι. Ο Κωστάκης είχε μάθημα στο Πανεπιστήμιο αύριο, επέτειο της κήρυξης του ελληνοϊταλικού πολέμου. Δήλωσε όμως στους φοιτητές πως θα το κάνει σήμερα, αντίθετα προς την εντολή της Κυβέρνησης, γιατί την 28 Οκτωβρίου τη θεωρούσε μέρα γιορτής εθνικής.

Έτσι κι έκανε. Το βράδυ μετά το μάθημα, όταν γύρισε στο σπίτι, πολλά παιδιά τον συνόδευαν. Όλα είχαν μιαν έκφραση θλίψης και περηφάνιας μαζί. Κατασυγκινημένοι από τα λόγια του, ένοιωθαν σαν ελεύθεροι σκλαβωμένοι.

Όταν μείναμε μόνοι, για να περάσει η ώρα, αποφασίσαμε να βάλουμε τάξη στη βιβλιοθήκη. Εκείνη τη στιγμή χτυπά το κουδούνι της εξώπορτας. Ανοίγω η ίδια. Κάποιος φίλος από την Ασφάλεια μας ειδοποιεί πως έρχονται να συλλάβουν τον Κωστάκη. Μια στιγμή συζητούμε τί πρέπει να γίνει. Είμαστε αναποφάσιστοι. Μα καλύτερα να φύγει από το σπίτι, μια που πίσω απ' αυτή τη διώξη είναι ο εχθρός. Φεύγει λοιπόν αμέσως και πάει στου παλιού καλού του φίλου, στου Γιώργου Λάπα. Σε μισή ώρα χτυπά πάλι η πόρτα. Ανοίγω. Δυο νέοι, ο ένας κάτι μου θυμίζει, ζητούν τον άνδρα μου. Τους λέω πως λείπει. Με ρωτούν τότε θα γυρίσει. Απαντώ, στις εννιά το βράδυ. Φεύγουν.

Πλησιάζει οχτώ. Τα παιδιά πλαγιάζουν να κοιμηθούν. [...] Στις εννιά χτυπάει πάλι η πόρτα. Ήταν οι ίδιοι άνθρωποι.

«Ο κ. Τσάτσος;»

«Δεν είναι εδώ.»

Δείχνουν τις ταυτότητές των και λένε: «Ασφάλεια. Θα κάνουμε έρευνα στο σπίτι». Και αρχίζουν να ψάχνουν με τους δυνατούς φακούς των παντού. Ψάχνουν στα δωμάτια, στις τουαλέτες, στις αποθήκες. [...]

Μετά την έρευνα μου δηλώνουν πως έχουν εντολή ο ένας να εγκατασταθεί στο σπίτι, και οι δυο άλλοι να φυλάνε την εξώπορτα.

Πραγματικά οι δυο φεύγουν, και ο άλλος ξαπλώνει σε μια βαθειά πολυθρόνα. Η ώρα περνά, έντεκα, μεσάνυχτα. Έχω μια νύστα αβάσταχτη. [...]

28 Οκτώβρη 1941

Τέτοιο θρίαμβο εθνικής γιορτής δεν τον έχω ξαναζήσει. Από τις εφτά με ξύπνησαν τα τηλέφωνα που από κείνη τη στιγμή κουδουνίζουν ακατάπαυτα, οι σημερινές εφημερίδες γράφουν: «ο Κωνσταντίνος Τσάτσος απολύεται και στερείται της συντάξεώς του». Το σπίτι γεμίζει από γνωστούς και άγνωστους. Την εξώπορτα την έχω αφήσει ανοιχτή. Πολιτικοί, αξιωματικοί και αξιωματούχοι, κοινοί θνητοί, όλοι είναι εδώ. [...]

Φωνές ακούγονται στην οδό Κυδαθηναίων. Τρέχω στο μπαλκόνι. Ο δρόμος έχει μαυρίσει από φοιτητές. Τα παιδιά, αφού καταθέσανε λουλούδια στον Άγνωστο Στρατιώτη, έρχονται κατ' ευθείαν στην οδό Κυδαθηναίων, κάτω από το σπίτι μας.

– «Θέλομε τον Τσάτσο, θέλομε τον Τσάτσο» φωνάζουν με ρυθμό. «Άλλο θύμα του Άξονα, ο Τσάτσος». [...]

Ός αργά τη νύχτα το σπίτι είναι ένα προσκύνημα. Οι άνθρωποι της Ασφάλειας, φυλάνε πάντα στην οδό Κυδαθηναίων.

Σου εσωκλείω αντίγραφο ενός σημειώματος: Βλ. εδώ, στο Επίμετρο.

— 7 —

Αμβούργο, 8 Φεβρ. 1948
 NEWER [=NEUER] JUNGFERSTIEG, 16
 HAMBURG
 GERMANY (BRITISH ZONE)

Αγαπητέ Γιώργο,

Δεν γνωρίζω αν είσαι ακόμη στην Αθήνα. Από συνάδελφο έμαθα τα ονόματα των πρεσβευτοποιηθέντων. Και στα δικά σου!

Εδώ παλαιά να φτιάξω Προξενείο. Ούτε αρχεία βρήκα ούτε κτίριο. Και φυσικά όλα πρέπει να τα κάμω μόνος μου, – χωρίς Γραφέα, χωρίς πιστώσεις. Αρχισα από το άλφα, με μια γεροντοκόρη αρσακειάδα πριν από 25 χρόνια, την οποία διόρισα κλητήρα. Ελπίζω να μάθει γρήγορα γραφομηχανή και πρωτόκολλα ώστε να παύσω να είμαι ο «τα πάντα ποιών».

Έλαβα τη Χριστουγεννιάτικη Ν. Εστία. Εκτός από ένα-δυο λαθάκια το δοκίμιό μου είναι καλά τυπωμένο. Γράψε αν άκουσες καμιά κρίση από άλλον ενδιαφερόμενο.

Έλαβα και το τελευταίο τεύχος της Αλεξ[ανδρινής] Λογοτεχνίας. Ο Μαλάνος έγινε κακή πεθερά για όσους αγγίζουν τον Καβάφη. Και δεν του ταιριάζει, – όταν ξέρεις τί χρυσός άνθρωπος είναι.

Η Γερμανία είναι πολύ πληκτικός τόπος. Αισθάνεσαι || ένα βάρος στο στήθος. Παραπολλά ερείπια, σκοτεινιασμένες μέρες, βροχή και λάσπες. Οι άνθρωποι είναι σκυθρωποί. Πουθενά δε βλέπεις λίγο χρώμα, λίγη ιλαρότητα. Και πάλι το Αμβούργο, εν συγκρίσει με άλλες πόλεις, το προτιμώ. Τουλάχιστο έχω το ποτάμι που σχηματίζει λίμνη στο κέντρο της πόλης. Μένω σε ξενοδοχείο –πολύ καλό– και απ' το παράθυρό μου βλέπω το νερό κι ακούω τους γλάρους. Είναι μια συντροφιά, που μου θυμίζει άλλους, γελαστούς τόπους.

Τί τα θέλεις! Μπορεί να είναι πολιτισμένοι οι Βόρειοι όμως δεν καταλαβαίνουν από μέθη ζωής. Φυσικά θα μας φάνε μια μέρα εμάς τους Μεσογειακούς με τη δουλειά και με τη μέθοδο. Όμως αν σώζεται ακόμη στον κόσμο πνευματική παράδοση, θα πρέπει να διαφυλαχθούν, οι αργόσχολοι, χωρα[τα]-τζήδες και θερμόαιμοι άνθρωποι της Μεσογείου, αυτοί που λατρεύουν το άσκοπο και το ωραίο, σαν ένα σπάνιο ζωολογικό είδος με παλαιότατους τίτλους ευγένειας.

Είχα γράψει του Κατσίμπαλη πριν από τα Χριστούγεννα. Σχετικά με τη Ρώμη. Ο Pontani είχε μεταφράσει, όταν τον είδα, ολόκληρο σχεδόν το Μυθιστόρημα. Δεν επικοινωνήσα έκτοτε μαζί του. Θα του γράψω αυτές τις μέρες.

Τί κρίμα που εκσφεντονιζόμαστε κι εσύ κι εγώ τόσο μακριά από τους λαούς με το ωραίο κλίμα και την εύηχη γλώσσα!

Πολλούς χαιρετισμούς στη γυναίκα σου

Με αγάπη,
 Νικολαρεΐζης

Ο Νικολαεϊζής υπηρετεί στο Αμβούργο ως πρόξενος (ώς το 1950). Ο Σεφέρης βρίσκεται στην Αγκυρα ως σύμβουλος της Πρεσβείας· είχε αναχωρήσει στις 4 Φεβρουαρίου του 1948 και παρέμεινε εκεί έως το 1950.

το δοκίμιό μου είναι καλά τυπωμένο: Εννοεί το δοκίμιό του «Η παρουσία του Ομήρου στη νέα ελληνική ποίηση», που δημοσιεύτηκε στη *Νέα Εστία*, τχ. 491 (Χριστούγεννα 1947) 153-164 (= «Η κριτική – προπάντων η κριτική!», ό.π., σ. 286-322).

Ο Μαλάνος έγινε κακή πεθερά: Στην *Αλεξανδρινή Λογοτεχνία* του 1947 ο Μαλάνος δημοσιεύει δύο κείμενα· στο ένα ελέγχει τις ερμηνευτικές απόψεις του Κ.Θ. Δημαρά για το ποίημα «Επέστρεψε» και στο άλλο μιλά για «ναυάγιο του Άλκη Θρούλου» που είχε θεωρήσει τον Καισαρίωνα του ομώνυμου ποιήματος πρόσωπο φανταστικό. Το πρώτο αναδημοσιεύτηκε στην οριστική τρίτη έκδοση του βιβλίου του *Ο ποιητής Κ.Π. Καβάφης*, Αθήνα, Δίφρος, 1957, σ. 282-288.

Ο *Pontani* είχε μεταφράσει: Ο γνωστός Ιταλός ελληνιστής F.M. Pontani (1913-1983), καθηγητής της νέας ελληνικής γλώσσας και λογοτεχνίας στο Πανεπιστήμιο της Πάντοβας (1966-1983) και διευθυντής στο εκεί Ινστιτούτο Βυζαντινών και Νεοελληνικών Σπουδών. Ανάμεσα στους πολλούς νεοέλληνες συγγραφείς που μετέφρασε είναι και ο Σεφέρης (Giorgio Seferis, *Poesie*, Mondadori, 1963 κ.ά.).

— 8 —

Αμβούργο, 20 Μαρτίου 1949

Αγαπητέ μου Γιώργο,

Ευτυχώς το μέτρο της φιλίας δεν το δίνει η πυκνότητα της αλληλογραφίας. Αλλιώς θα έπρεπε να μου βάλεις κακό βαθμό και θα μ' αδικούσες.

Η ρουτίνα της δουλειάς και το ρεμπελιό της ζωής του εργένη μου τρώνε τον καιρό. Άλλα περιμένα εδώ και άλλα βρήκα. Πολύ σπάνια μου δίνεται η ευκαιρία να συγκεντρωθώ στον εαυτό μου.

Τα λογοτεχνικά της Ελλάδας δεν τα παρακολουθώ. Μα και δεν αξίζει τον κόπο να τα παρακολουθεί κανείς, μάλιστα από μακριά, γιατί κάνουν ακόμα πιο θλιβερή από ό,τι είναι την εικόνα του τόπου μας.

Μου 'γραψε ο Αλέκος Ξύδης μερικά νέα πριν από καιρό. Ο Κατσιμπαλης, που του 'γραφα δυο γράμματα, δεν απάντησε.

Είναι κρίμα που σκορπίζουμε έτσι. Με αλληλογραφίες δεν γίνεται τίποτε. Αν καλύτερέσουν τα πράγματα θα 'θελα να ξαναγυρίσω στην Αθήνα. Εμένα, για το λίγο, το ελάχιστο που μπορώ να δώσω στα γράμματά μας, μου χρειάζεται η επαφή με τον τόπο και με τους φίλους. Με παρηγορεί η ιδέα ότι η ώριμη ή ηλικία μάλλον ωφελεί παρά βλάπτει τον κριτικό.

'Ελαβα κι εγώ μερικά τεύχη της *Δημιουργίας*. Τί οπισθοδρόμηση για το πνεύμα του τόπου μας! Ευτυχώς που πολύ λίγοι από τους νέους φαίνεται να παρασύρθηκαν.

Θα ήθελα πολύ να διάβαζα μερικά από όσα γράφθηκαν στην Αγγλία για την ανθολογία σου. Αν έχεις δακτυλογραφήσει τα αποκόμματα, στείλε μου αντίτυπα.

Τελευταίως έμεινα 6 μέρες στο Παρίσι, όπου πήγα σκαστός (γι' αυτό να μείνει μεταξύ μας). Είχα κάμει εδώ τη γνωριμία του Douking, Γάλλου σκηνοθέτη, που είναι και ζωγράφος και ηθοποιός. Αυτή τη στιγμή παίζεται στο Vieux Colombier ένα έργο του Marcel Aymé ανεβασμένο από αυτόν. Μεγάλη επιτυχία. Χάρης σ' αυτόν και τη γυναίκα του ηθοποιού, –και οι δυο είναι συμπαθέστατοι άνθρωποι,– είδα γωνιές των Παρισίων, κέντρα και θεάματα, ιδίως στη συνοικία του St. Germain des Près όπου κατοικήδρευα – που ασφαλώς δύσκολα και με καιρό θα τ' ανακάλυπτε ένας απληροφόρητος επισκέπτης.

Το καλό του Αμβούργου είναι η γεωγραφική του εγγύτητα προς κέντρα πολιτισμού. Γι' αυτό από καιρό σε καιρό εξαφανίζομαι.

Είχα τελευταίως και τη συντροφιά του αδελφού μου, ο οποίος έμεινε κοντά μου 2½ μήνες.

Πολλά-πολλά χαιρετίσματα στη γυναίκα σου.

Με αγάπη,
Νικολαρεΐζης

Υ.Γ. Μη με ξεχνάς!

Αλέκος Ξύδης: Αλέξανδρος Ξύδης (1918-2004), διπλωμάτης και τεχνοκρτικός. Υπηρέτησε στο διπλωματικό σώμα στην Καζαμπλάνκα, την Καμπέρα, τη Δαμασκό και, κατά τη δεκαετία του 1950, στο Λονδίνο μαζί με τον Γ. Σεφέρη, με τον οποίο συνδεόταν με στενή φιλία.

τεύχη της *Δημιουργίας*: Το δεκαπενθήμερο περιοδικό *Ελληνική Δημιουργία* (1948-1954), με διευθυντή τον Σπύρο Μελά. Συντηρητικό, πνευματικά και λογοτεχνικά, περιοδικό, με εθνικιστικό ιδεολογικό προσανατολισμό, επιτέθηκε με σφοδρότητα εναντίον των «φραγκολεβαντίνων» της γενιάς του '30 και της διανοήσης της αριστεράς.

για την *ανθολογία σου*: Αναφέρεται στην *ανθολογία The King of Asine and Other Poems*, translated from the Greek by Bernard Spencer, Nanos Valaoritis, Lawrence Durrell, with an introduction by Rex Warner, London, John Lehmann, 1948. Η αγγλική κριτική σχολίασε θερικά την *ανθολογία*: οι κριτικές δημοσιεύτηκαν και σε ελληνική μετάφραση στο τεύχος Μαΐου-Ιουνίου της *Αγγλοελληνικής Επιθεώρησης*. Για την προετοιμασία της *ανθολογίας* βλ. Νάνος Βαλαωρίτης-Γιώργος Σεφέρης, *Αλληλογραφία (1945-1968) και τριάντα τέσσερις επιστολές του Ν. Βαλαωρίτη στον Γ.Κ. Κατσίμπαλη (1947-1950)*, Εισαγωγή Avi Sharon, Φιλολογική επιμέλεια Λίλα Θεοδόση, Αθήνα, Ύψιλον, 2004· βλ. ακόμη και Γ.Κ. Κατσίμπαλης & Γιώργος Σεφέρης, «*Αγαπητέ μου Γιώργο*», ό.π., τ. Β', σ. 64 (passim).

Douking: Georges Douking (1902-1987), Γάλλος ηθοποιός και σκηνοθέτης του θεάτρου, του κινηματογράφου και της τηλεόρασης. Σκηνοθέτησε αρκετά θεατρικά έργα, όπως την πρώτη σκηνική παράσταση του έργου *Σόδομα και Γόμορα* του Γάλλου συγγραφέα Jean Giraudoux, στο θέατρο του Παρισιού Théâtre Hébertot το 1943. Είναι περισσότερο γνωστός για τον κινηματογραφικό του ρόλο στην υπερρεαλιστική κωμωδία του 1972 «*Η διακριτική γοητεία της μπουρζουαζίας*» του Λουίς Μπουνιουέλ. Έχει εμφανιστεί σε περισσότερες από 75 ταινίες στο διάστημα 1934-1981.

Vieux Colombier: Θέατρο του Παρισιού που ιδρύθηκε το 1913 από τον θεατρικό παραγωγό και συγγραφέα Jacques Copeau (1879-1949).

Marcel Aymé: (1902-1967). Πεζογράφος, δοκιμιογράφος, θεατρικός συγγραφέας, συγγραφέας βιβλίων παιδικής λογοτεχνίας, σεναριογράφος. Από τα πεζά του ξεχώρισε το διήγημα *Le Passe-Muraille* (1943). Στο θέατρο γνώρισε μεγάλη επιτυχία με τα έργα *Lucienne et le boucher* και *Clérambard*. Ο Νικολαρεϊζής αναφέρεται στο πρώτο από τα δύο, το οποίο παιζόταν από τον Απρίλιο του 1948 στο θέατρο Vieux Colombier, σε σκηνοθεσία του Georges Douking.

— 9 —

CONSULAT DE GRÈCE

Αμβούργο, 17 Δεκ. 1949

Αγαπητέ μου Γιώργο,

Σε σένα και τη γυναίκα σου εύχομαι με όλη μου την καρδιά καλά Χριστούγεννα και υγεία και χαρά για τον καινούργιο χρόνο.

Πολύ συχνά σας θυμάμαι και νοσταλγώ τη συντροφιά σας. Μου λείπει η ελληνική γλώσσα και πολύ σπάνια βλέπω εδώ ανθρώπους που να τους πονούν τα ελληνικά θέματα.

Πριν από δεκαπέντε μέρες είχα την ευχάριστη έκπληξη να ιδώ εδώ τον κ. Εξηντάρη που ήλθε για ν' αντιληφθεί τη γερμανική κατάπτωση και να έλθει σ' επαφή με τους ηγέτες της Δ. Γερμανίας. Πήγαμε μαζί στην Bonn και σ' όλο το ταξίδι κουβεντιάσαμε περί παντός επιστητού. Καμάρωσα και απήλαυσα το ζωντανό του πνεύμα. Για την ελληνική κατάσταση όμως δεν είναι πολύ αισιόδοξος.

Εγώ φεύγω αύριο για το Λονδίνο όπου θα περάσω τα Χριστούγεννα. Έπειτα θα πάω για δυο-τρεις μέρες στο Παρίσι. Τούτο το καλό έχει το Αμβούργο: ότι είναι κοντά στις μεγάλες πρωτεύουσες της Δύσης.

Με αγάπη,
Νικολαρεϊζής

τον κ. Εξηντάρη: Γεώργιος Εξηντάρης (1883-1963), εκ των ιδρυτών της εφημερίδας *Ελεύθερον Βήμα*, πολιτικός (υπουργός Γεωργίας στην Κυβέρνηση Συνασπισμού του Αλ. Ζαΐμη το 1928, βουλευτής Αθηνών το 1952 με τον Συναγερμό). Ήταν μεταξύ των εκπροσώπων των Φιλελευθέρων στο Συνέδριο του Λιβάνου (Μάιος 1944) για τον σχηματισμό εθνικής κυβέρνησης. Ο Σεφέρης τον αναφέρει συχνά στο *Πολιτικό ημερολόγιο*, ό.π.

— 10 —

Αμβούργο, 4 Απριλίου 1950

Αγαπητέ μου Γιώργο,

Κάθε πέντε ή έξι μήνες ανταλλάσσουμε γράμματα, μα είμαι βέβαιος ότι σκεφτόμαστε ο ένας τον άλλον πιο συχνά. Κι αυτό είναι το σπουδαιότερο.

Τις γιορτές των Χριστουγέννων και του Νέου έτους τις πέρασα στη Λόντρα. Γύρεψα σε δυο-τρία βιβλιοπωλεία τις μεταφράσεις των ποιημάτων

σου, μα δεν τις βρήκα. Το βιβλίο αυτό ήταν σχεδόν εξαντλημένο. Καλό σημάδι. Φαίνεται πως πολύ θα σε πρόσεξαν οι νέοι. Αγόρασα το *Personal Landscape* που μου 'φερε παλιές αναμνήσεις.

Τώρα με τις εκλογές ζωντάνεψε ξανά η Μέση Ανατολή. Τα είδες; Μα οι «πεπονόφλουδες» έπεσαν πάλι κι έκαμαν το έργο τους. Με πολλή απογοήτευση κι ανησυχία βλέπω τον δονκιχωτισμό του *film à papa*. Και τί αηδία εκείνα τα κομπλιμέντα που || αντάλλαξε με τον δικό μας εξελθόντα Μόνιμο! Θα τα διάβασες.

Δυστυχώς στο λογοτεχνικό τομέα εξακολουθεί η αργία μου. Δυο χρόνια τώρα με τρώει εδώ η προξενική ρουτίνα. Είμαι ο μόνος, νομίζω, Τμηματάρχης επιφορτισμένος με Προξενείο, που δεν έχει γραφεία. Το Υπουργείο εκώφευσε σε όλες μου τις εκκλήσεις. Πρέπει λοιπόν να πατώ ο ίδιος σφραγίδες, να κάνω τους Μ[ογαρια]σμούς στο τέλος κάθε μήνα κτλ. κτλ. Βαρέθηκα! Αν έμπαινε σε δρόμο η πολιτική κατάσταση θα είχα κέφι να υπηρετήσω στην Αθήνα.

Σου εσωκλείω ένα prospectus για το μοντέλο Automat της Rolleiflex, – είναι το τελευταίο και καλύτερο. Στοιχίζει 100 δολλ.

Πολύ με συγκίνησε η ανάμνησή σου των λογοτεχνικών γραπτών μου. Υποθέτω ότι κι ο Κατσιμπαλης θα το βρήκε καλό το κομματάκι για σένα από το τελευταίο μου δοκίμιο. Κι αυτός είναι αυστηρός κριτής.

Θέλω πολύ κάποτε να ξαναπιάσω αυτές τις δουλειές.

Τί γίνονται οι Σκέφερι;

Χαιρετισμούς στη γυναίκα σου και καλό Πάσχα.

Δικός σου
Δημήτρης

Υ.Γ. Το σημερινό μου γράμμα είναι βιαστικό. Θα σου ξαναγράψω περισσότερα προσεχώς.

μεταφράσεις των ποιημάτων σου: βλ. το προηγούμενο γράμμα.

Personal Landscape: Έκδοση της λογοτεχνικής ομάδας Βρετανών ποιητών του Καΐρου που ιδρύθηκε από τους Lawrence Durrell, Robin Fedden και Bernard Spencer, οι οποίοι ανέπτυξαν μια απολιτική ποιητική εστιασμένη στις προσωπικές εμπειρίες του πολέμου. Η παρουσία του βρετανικού στρατού στην Αίγυπτο κατά τη διάρκεια του Β' Παγκοσμίου Πολέμου είχε ως συνέπεια τη συγκέντρωση ποιητών του Καΐρου· όμως, και πριν από τον πόλεμο στη Νότια Αφρική, είχε δημιουργηθεί ένας σημαντικός λογοτεχνικός κύκλος στο Κάιρο, που συμπεριελάμβανε και ακαδημαϊκούς, ο οποίος εξελίχθηκε στη δημιουργία δύο λογοτεχνικών τάσεων και ομάδων κατά τη διάρκεια των χρόνων 1942-1944. Από τη μια, ήταν ο κύκλος του «Personal Landscape» που εξέδιδε το ομώνυμο περιοδικό (μια επιλογή δημοσιεύσεων σ' αυτό κυκλοφόρησε το 1945, με τίτλο *Personal Landscape. An Anthology of Exile*, London, Editions Poetry Limited)· από την άλλη, ήταν ο κύκλος «Salamander», με την έκδοση ενός περιοδικού και μιας σειράς από ανθολογίες.

Τώρα με τις εκλογές: Αναφέρεται στις εκλογές της 5^{ης} Μαρτίου 1950, στις οποίες κανένα κόμμα δεν συγκέντρωσε απόλυτη πλειοψηφία. Το Λαϊκό Κόμμα του Κωνσταντίνου Τσαλδάρη πήρε το 18,80% των ψήφων, το Κόμμα Φιλελευθέρων του Σοφοκλή Βενιζέλου το 17,24%, η Εθνική Προοδευτική Ένωσις Κέντρου του Νικολάου Πλαστήρα το 16,44%, το Δημοκρατικό Σοσιαλιστικό Κόμμα του Γεωργίου Παπανδρέου το 10,67% και η Δημοκρατική Παράταξις το 9,70%. Ο Νικολαρεΐζης σχολιάζει, ίσως, την πολυδιάσπαση και τις συγκρούσεις μεταξύ των κεντρικών πολιτικών δυνάμεων – συγκρούσεις που του θύμιζαν παρόμοιες καταστάσεις της εξόριστης ελληνικής κυβέρνησης στη Μέση Ανατολή (βλ. π.χ. το ποίημα «Θεατρίνοι, Μ.Α.» του Σεφέρη). Μετά τις εκλογές, οι τέσσερις αρχηγοί (Ν. Πλαστήρας, Σοφ. Βενιζέλος, Γ. Παπανδρέου και Ε. Τσουδερός), που διέθεταν κοινοβουλευτική πλειοψηφία (136 από τις 250 έδρες), συνυπέγραψαν πρωτόκολλο συνεργασίας και συμφώνησαν να προτείνουν ως πρωθυπουργό τον Νικ. Πλαστήρα, ο οποίος, μετά την αποτυχία ενός βασιλικού πραξικοπήματος, σχημάτισε κυβέρνηση στις 15 Απριλίου. Όμως η διάρκεια ζωής της υπό τον Πλαστήρα κυβέρνησης ήταν συντομότατη: τέσσερις μόλις μήνες, έως τον Αύγουστο.

fils à papa: Με την υποτιμητική έκφραση («παιδί του μπαμπά του») εννοεί προφανώς τον αρχηγό των Φιλελευθέρων Σοφοκλή Βενιζέλο.

Automat Rolleiflex: Τύπος φωτογραφικής μηχανής της γνωστής γερμανικής εταιρείας Rolleiflex.

το τελευταίο μου δοκίμιο: Εννοεί το δοκίμιο του «Η παρουσία του Ομήρου στην ποίηση του Γιώργου Σεφέρη», τελευταίο μέρος του δοκιμίου του «Η παρουσία του Ομήρου στη νέα ελληνική ποίηση», που αναδημοσιεύτηκε στην *Αγγλοελληνική Επιθεώρηση*, στο τεύχος Μαΐου-Ιουνίου του 1949 (= «*Η κριτική – προπάντων η κριτική!*», ό.π., σ. 309-318).

οι Σκέφери: Η Μαρίτσα και ο Περικλής Δ. Σκέφериς (1884-1970), πρέσβης στο Κάιρο (1927-1933), γενικός πρόξενος στη Μασσαλία, πρέσβης στα Τίρανα (1935-;), γενικός διευθυντής του Υπουργείου Εξωτερικών στο Κάιρο κατά την περίοδο της Κατοχής, πρέσβης στην Άγκυρα (1946-1950).

— 11 —

D. N. C.
MEHLEM BONN
PARKWEG, 2
GERMANY

Bonn, 19-6-51

Αγαπητέ μου Γιώργο,

Δυο λόγια μόνο για να σου πω τη χαρά μου ότι έφτασες επί τέλους στο Λονδίνο, σε τόπο πολιτισμένο και σε αγαπητό συναδελφικό περιβάλλον. Σε συλλογιζόμουν πριν, στην ανιαρότατη Άγκυρα.

Έλαβα το βιβλίο του Τίμου, αλλά δεν το διάβασα ακόμη. Από τις λίγες ματιές που του έριξα, φοβούμαι πως θα είναι νερούλο. Σου πώς || το βρήκες;

Με την λογοτεχνία έχω πάρει διαζύγιο. Πού καιρός; Εδώ η υπηρεσία μου είναι χειρωναξία, γιατί δεν έχω ούτε γραφέα, ούτε δακτυλογράφο.

Μου είπαν ότι ο Rex Warner έβγαλε βιβλίο για την Ελλάδα. Πώς είναι ο τίτλος; Άλλο τίποτε έχεις να μου συστήνεις; Θα ήθελα να ξέρω και τον τίτλο της συλλογής μεταφράσεων από το έργο σου, που τύπωσε ο J. Lehmann.

Οι Γερμανοί προσπαθούν να κερδίσουν τον χαμένο καιρό. Διψούν για σύγχρονα ρεύματα.

Πολλά χαιρετίσματα στη γυναίκα σου.

Με αγάπη
Δημήτρης

Καρτ-ποστάλ. Στη μία όψη το «Bad Godesberg Rheinstrad». Το Bad Godesberg είναι περιφέρεια της Βόννης, όπου, από το 1949 έως το 1990, βρίσκονταν πολλές ξένες πρεσβείες. Ο Νικολαρεΐζης υπηρέτει ως επιτετραμμένος στην ελληνική πρεσβεία της Βόννης ως το 1952.

έφτασες επί τέλους στο Λονδίνο [...] στην ανιαρότατη Αγκυρα: Ο Σεφέρης τοποθετήθηκε σύμβουλος πρεσβείας στο Λονδίνο στις 19 Απριλίου 1951, από όπου αναχώρησε τον Νοέμβριο του 1952.

το βιβλίο του Τίμου: Εννοεί το βιβλίο Τίμου Μαλάνου *Η ποίηση του Σεφέρη. Κριτική μελέτη*, Αλεξάνδρεια, Μητσάνης, 1951 (²1955). Στις 21 Μαΐου 1951, ο Σεφέρης γράφει στον Μαλάνο τα εξής ενδεικτικά της εντύπωσής του από το βιβλίο: «Έλαβα το αντίτυπο που μου προόριζες της *Ποίησης του Σεφέρη* ευχαριστώ. Αλλά ρωτιέμαι, δεν είναι κρίμα ο κόπος και τα τυπωτικά και το χαρτί για έναν ποιητή που δεν καταλαβαίνουμε;» βλ. Γ. Σεφέρης & Τίμος Μαλάνος, *Αλληλογραφία (1935-1963)*, Φιλολογική επιμέλεια Δημήτρης Δασκαλόπουλος, Ολκός, 1990, σ. 312 (βλ. και σ. 313-316). Ακόμη πιο οξύς είναι στις *Μέρες*, Στ', σ. 21: «Βλάξ· μυαλό αστυνόμου [...]. Κακοήθης».

ο Rex Warner έβγαλε βιβλίο για την Ελλάδα: Το *Views of Attica and its Surroundings*, London, J. Lehmann, 1950. Ο Rex Warner (1905-1986), Βρετανός κλασικός φιλόλογος, ποιητής και μυθιστοριογράφος, μεταφραστής, μεταξύ άλλων, και του Σεφέρη (1960), διετέλεσε διευθυντής του British Institute of Higher Studies στην Αθήνα (1945-1947).

τον τίτλο της συλλογής [...] J. Lehmann: Πρόκειται για την έκδοση: George Seferis, *The King of Asine and other poems*, ό.π. Βλ. γράμμα 8.

— 12 —

AMBASSADE ROYALE DE GRÈCE

Βόννη, 24 Ιουνίου 1952

Αγαπητέ μου Γιώργο,

Σε συγχαίρω για την Πρεσβευτοποίηση. Δεν πιστεύω να σε χαροποίησε διότι έδωσε αμέσως, όπως ακούω, την αφορμή στους καλούς μας προϊσταμένους να σου προτείνουν μετάθεση. Καλά θα κάνεις να μην το κουνήσεις. Γιατί στην Ουάσιγκτον έχουν τρεις Πρέσβεις; Ό,τι θέλουν κάνουν.

Εγώ είμαι υπ' ατμόν για την Αθήνα. Δεν ξέρω ακόμη πότε, γιατί εξαρτάται από την ανάρρωση του Παππά. Ίσως τέλη Ιουλίου.

Δε θα κάνεις κανένα ταξιδάκι στην Ευρώπη, εννοώ το Continent;
Χαιρετισμούς στη Μάρω.

Με αγάπη
Δημήτρης

Πρεσβευτοποίηση: Ο Σεφέρης προήχθη σε Πληρεξούσιο Υπουργό Β΄ Τάξεως και τοποθετήθηκε πρεσβευτής στη Βηρυτό στις 27.6.1952· αναχώρησε από την Αθήνα για τη Βηρυτό την παραμονή των Χριστουγέννων του 1952 και έφτασε εκεί στις 28 Δεκεμβρίου, όπου παρέμεινε έως το 1956.

του Παππά: Ο Δ. Παππάς, πρέσβης τότε στη Βόννη.

είμαι υπ' ατιμόν για την Αθήνα: Ο Νικολαρεϊζής τοποθετήθηκε προϊστάμενος της Διεύθυνσης του ΝΑΤΟ στο Υπουργείο Εξωτερικών (1952-1953).

— 13 —

Παρίσι, 11 Ιουνίου 1954

Αγαπητέ Γιώργο,

Δεν παρέλειψα να ενεργήσω για τον φίλο μας Αντωνίου.

Ο Προσωπάρχης της κεντρικής Διοικήσεως, που εδρεύει εδώ, μου είπε ότι η πρώτη επιλογή των υποψηφίων γίνεται από την επί τόπου υπηρεσία (Ισμαηλία). Κατόπιν αυτού έγραψα στους συναδέλφους του Πορτ-Σάντ και του Σουέζ, παρακαλών να ενεργήσουν εκεί. Μου απάντησαν μάλλον απαισιόδοξα. Σήμερα έλαβα και δεύτερο γράμμα του Παπαϊωάννου, ο οποίος με πληροφορεί ότι ο Αντωνίου δεν περιελήφθη στον κατάλογο των υποψηφίων λόγω ηλικίας. Πολύ λυπούμαι.

Ο Μιχ. Μελάς φαίνεται ότι συνδέεται με τον εν Αιγύπτω Πρόεδρο της εταιρείας Γάλλο ευγενή. Συ συνδέεσαι περισσότερο μαζί του. Δεν του γράφεις να επέμβη;

Εδώ βλέπουμε συχνά με τον Σπυριδάκη. Ή Θα έλαβες το βιβλίο του για την Ελλάδα και τη σύγχρονη ποίηση. Πώς το βρήκες; Εμένα μου άρεσε. Λίγοι Έλληνες γράφουν τόσο συγχρονισμένα για την ποίηση σήμερα. Ελπίζω να του γίνει η δέουσα αναγνώριση και στην Ελλάδα. Εδώ άρεσε στους ειδικούς (Γάλλους).

Σήμερα είναι τα εγκαίνια της εκθέσεως του Γίκα.

Με αγάπη,
Δημήτρης

τον φίλο μας Αντωνίου: Αυτά τα χρόνια, ο Αντωνίου είναι κυβερνήτης σε κρουαζιερόπλοια της ναυτιλιακής εταιρείας του Σταύρου Νιάρχου.

Ισμαηλία: Πόλη της Αιγύπτου, στο μέσον της δυτικής όχθης της διώρυγας του Σουέζ.

Μιχ. Μελάς: (1902-1967). Διπλωμάτης, φίλος αγαπημένος του ζεύγους Σεφέρη. Το 1956-1958, όταν γίνονταν οι διαβουλεύσεις για το κυπριακό, ήταν μόνιμος αντιπρόσωπος της Ελλάδας στο ΝΑΤΟ.

Σπυριδάκη: Γεώργιος Σπυριδάκης (1908-1980), λόγιος που διέμενε στη Γαλλία. Είχε διατελέσει μορφωτικός ακόλουθος της ελληνικής Πρεσβείας στο Παρίσι. Εξέδωσε το βιβλίο *La Grèce et la poésie moderne* (1954).

τα εγκαίνια της εκθέσεως του Γκίκα: Πρόκειται για την ατομική έκθεση του καλλιτέχνη στη γκαλερί Cahiers d'Art στο Παρίσι. Από το 1950 έως το 1965 ο Γκίκας δίνει ένα δυναμικό «παράν» με δώδεκα ατομικές εκθέσεις σε διάφορες πόλεις (Παρίσι, Λονδίνο, Βερολίνο, Γενεύη, Αθήνα, Νέα Υόρκη).

— 14 —

Παρίσι, 12 Απριλίου 1955

Αγαπητέ Γιώργο,

Πόσος καιρός τώρα είναι που όλο λέω να σου γράψω δυο λέξεις για να σ' ευχαριστήσω που με θυμήθηκες την Πρωτοχρονιά! Συγχώρεσέ με για την αμέλειά μου.

Τα Κυπριακά σου ποιήματα μου άρεσαν. Έχουν βαθειά έμπνευση. Και πάρα πολύ στο style το δικό σου, το ξερό με την υποχθόνια δόνηση.

Τους Κατσιμπαλη του[ς] είδαμε συχνά όταν ήταν εδώ. Και πάντα μιλάμε για σένα με τον Σπυριδάκη.

Καλό Πάσχα και πολλά [χαιρετίσματα] στη γυναίκα σου.

Δικός σου,
Δημήτρης

τα Κυπριακά σου ποιήματα: ...Κύπρον, ου μ' εθέσπισεν..., Αθήνα, Ίκαρος, 1955.

Σπυριδάκη: Βλ. γράμμα 13.

— 15 —

MAYFAIR 0694-5

AMBASSADE ROYALE DE GRÈCE,
51, UPPER BROOK STREET,
W. I.

Λονδίνο, 1 Φεβ. 1957

Αγαπητέ Γιώργο,

Τα νέα που μας έρχονται εκ Ν. Υόρκης δεν είναι φερέλπιδα και υποθέτω ότι και σεις θα είσθε μάλλον απογοητευμένοι.

Όμως επιβάλλεται επιμονή στην άκρα γραμμή: εκμετάλλευση του αντιποικιακού ρεύματος στο έπακρο και απόλυτη επιμονή στην αυτοδιάθεση

και την απελευθέρωση του Μακαρίου. Καλύτερα να μην υποχωρήσουμε κι ας ηττηθούμε. Το μόνο που πρέπει ν' απολλευχθεί είναι η οξυτής εκφράσεων που πληγώνει την αγγλική κοινή γνώμη στο σύνολό της.

Τα λέω αυτά, γιατί κατέληξα στο συμπέρασμα ότι με την Κυβέρνηση Mac Millan που θέλει να φανεί tough συμφέρει να είμαστε κι εμείς tough. Αδιάφορο αν μετά τα Ην. Έθνη μπορούν ν' αναφανούν άλλες προοπτικές. Η σταθερότης μας στη γραμμή του δικαίου απέδωσε και θ' αποδώσει.

Νομίζω απαραίτητο να κουβεντιάσω με τον Υπουργό και με σένα στο Παρίσι όταν θα επιστρέψετε. Μην αμελήσεις να μου τηλεγραφήσετε δυο-τρεις μέρες πριν.

Καλή τύχη και καλή αντάμωση.

Δημήτρης

Τα νέα που μας έρχονται εκ Ν. Υόρκης: Ύστερα από δύο προσφυγές της Ελλάδας στη Γενική Συνέλευση του ΟΗΕ, οι οποίες δεν συζητήθηκαν (Σεπτ. 1954 και Σεπτ. 1955), η βρετανική κυβέρνηση, τον Σεπτέμβριο του 1956, κατέθεσε προσφυγή εναντίον της Ελλάδας, κατηγορώντας την ότι καθοδηγεί τον ένοπλο αγώνα στην Κύπρο· τρεις μήνες αργότερα, στις 19 Δεκεμβρίου 1956, εξήγγειλε το σχέδιο Ράντκλιφ, το οποίο απέρριψε η ελληνική κυβέρνηση. Το γράμμα του Νικολαρεΐζη είναι γραμμένο κατά τη διάρκεια της ενδέκατης Γενικής Συνέλευσης του ΟΗΕ. Ο Σεφέρης –ως προϊστάμενος της Β' Πολιτικής Διεύθυνσης του Υπουργείου Εξωτερικών, που είχε αρμοδιότητα το Κυπριακό– ήταν στη Νέα Υόρκη από τις 8.11.1956 έως τις 23.11.1956 και από τις 15.1.1957 έως τις 28.2.1957, και είχε αναλάβει την προετοιμασία του υπομνήματος της ελληνικής κυβέρνησης, που ζητούσε την αυτοδιάθεση της Κύπρου (18 Φεβρ. 1957), αλλά οι προβλέψεις ήταν πράγματι δυσόιωνες· βλ. σχετικά άρθρο του ψευδώνυμου «Παλαιός διπλωμάτης», εφ. *Το Βήμα*, 10 και 11.1.1957. Σύμφωνα με δημοσιογραφικές πληροφορίες, το αμερικανικό σχέδιο απόφασης για το Κυπριακό προέβλεπε επανάληψη ειρηνευτικών συνομιλιών των ενδιαφερομένων μερών, αλλά εκτός ΟΗΕ, και χωρίς να κάνει μνεία στην παροχή αυτοδιάθεσης.

την απελευθέρωση του Μακαρίου: Ο Μακάριος είχε συλληφθεί τον Μάρτιο του 1956 και εξορίστηκε στις Σεϊχέλλες, μαζί με τον Μητροπολίτη της Κερύνειας και τον Γραμματέα της Μητρόπολης Κερύνειας Πολύκαρπο Ιωαννίδη. Η αντίδραση του Σεφέρη, σε γράμμα του προς τον Βρετανό φίλο του Ο. Λάνκαστερ είναι έντονη: «Απίστευτο: Ποιος Ρώσος Ιάγος είχε πάλι την ιδέα να ανασύρουν από τις σκόνες της την αραχνιασμένη παράδοση της απέλασης νέγων βασιλιάδων από την Ουγκάντα στις Σεϊχέλλες» (βλ. Ρόντριχ Μπήτον, Γ. Σεφέρης. *Περιμένοντας τον Άγγελο*, Αθήνα, Ωκεανίδα, 2003, σ. 491). Στις 20 Μαρτίου 1957, η βρετανική κυβέρνηση ανακοίνωσε την πρόθεσή της να απελευθερώσει τον Μακάριο και τους άλλους εξόριστους, τους οποίους απελευθέρωσε τελικά στις 28 Μαρτίου 1957. Τον Απρίλιο του 1957, ο νέος πρωθυπουργός της Βρετανίας και φίλος του Σεφέρη, Macmillan, επέτρεψε στον Μακάριο να φύγει από τις Σεϊχέλλες, όχι όμως και να επιστρέψει στην Κύπρο.

Κυβέρνηση Mac Millan που θέλει να φανεί tough συμφέρει να είμαστε κι εμείς tough: ... θέλει να φανεί σκληρή. Παράλληλα, με την πτώση της κυβέρνησης Eden και την ανάληψη της βρετανικής εξουσίας από τον Harold Macmillan, τον Ιανουάριο του 1957, σημειώθηκε μία σημαντική αλλαγή στην πολιτική της Μεγάλης Βρετανίας: τον Ιούλιο του 1957, το σχέδιο

Macmillan προέβλεπε τριπλή συγκυριαρχία (Βρετανίας, Ελλάδας, Τουρκίας). Από την ελληνική πλευρά, η πρόταση στα Ηνωμένα Έθνη για αυτοδιάθεση (Φεβρ. 1957) συνοδεύεται από μια σκληρά αντιαγγλική στάση, που γίνεται δεκτή από τον Αβέρωφ – κάτι που ικανοποιεί τον Σεφέρη. Όταν, τον Μάιο του 1957, ο Σεφέρης διορίστηκε πρέσβης στο Λονδίνο, η βρετανική πολιτική θεώρησε ότι θα ακολουθήσει σκληρή γραμμή: «η αλλαγή είναι εις βάρος μας και ο κ. Σεφεριάδης θα είναι μάλλον ενοχλητικός [...] και θα παρουσιάσει τις θέσεις της Κυβερνήσεώς του πολύ πιο αποφασιστικά και επίμονα, απ' ό,τι ο προηγούμενος πρέσβης» (βλ. Ρ. Μπήτον, Γ. Σεφέρης. Περιμένοντας τον Άγγελο, ό.π., σ. 505-506).

να κυβερνήσω με τον Υπουργό: τον Ευάγγελο Αβέρωφ, υπουργό Εξωτερικών, επικεφαλής της ελληνικής αντιπροσωπείας.

— 16 —

Λονδίνο, 22 Δεκεμβρίου 1957

Αγαπητέ Γιώργο,

Εσωκλείω την επιστολήν του Άναν, διότι νομίζω ότι πρέπει να λάβης γνώσιν αυτής ευρισκόμενος εν Ελλάδι. Τα διατρέξαντα εν Παρισίοις έμαθα από τους Χατζηαργύρη και Σγουρδαίον. Γενική εντύπωσις, φαίνεται, είναι ότι συνετέλεσες πολύ εις το να κρατηθή μέχρι τέλους ψυχραιμία και σταθερότης. Από σένα θα ακούσω, υποθέτω, πολύ περισσότερα, όταν ανταμωθούμε.

Κατά τον Σγουρδαίον ο Αβέρωφ βιάζεται να κάμη τας πέντε πρεσβευτοποιήσεις. Και ο Σγουρδαίος συμπληρώνει τα τυπικά προσόντα τον Φεβρουάριον, δυστυχώς. Πάντως ο Αβέρωφ δεν απεφάσισε ακόμη ποιούς θα επιλέξη.

Αν και δεν προβλέπω ότι θα σου μείνη καιρός στην Αθήνα για υπηρεσιακές ενέργειες, σου ανακεφαλαιώνω τα εκκρεμή:

α) Έκδοσις δελτίου υπό Εθναρχίας. Ο Κυπριανός θα είναι ήδη στην Αθήνα και θα συνεννοηθή με Μακάριον. (Μου είπε ότι ο Φειδίας ησύχασε και θα αποσυρθή μετά τις γιορτές.)

β) Διορισμός της Κράουτσερ εις την κενήν θέσιν εκτάκτου Γραφέως του Γ. Προξενείου.

γ) Συνεννόησις με Σκέφεριν διά μεταφοράν φακέλου υπό Φραντζεσκάκη και υποφαινομένου. Δι' εμέ θα παρεκάλουν πολύ, ει δυνατόν, να κανονισθή διά τα μέσα Ιανουαρίου, οπότε θα είναι και ο αδελφός μου στην Αθήνα. Άλλως θα έπρεπε να πάω και Θεσ/νίκη. Δεν θα χρειασθή να μείνω στην Αθήνα περισσότερο από 4-5 μέρες.

δ) Έγκρισις της προτάσεώς σου όπως διατάσσης μετακινήσεις εδώ υφισταμένων σου εντός της Αγγλίας και να πληρώνονται τα έξοδα.

Διά την καταβολήν εις την Πρεσβείαν των εισπράξεων του Γ. Προξενείου μέχρι συμπληρώσεως ποσού 2.500 λιρών ήλθεν η έγκρισις. Άλλο δεν βλέπω προς τακτοποίησιν.

Ουδέν νεώτερον υπάρχει διά την άφιξιν εδώ του Φουτ. Ενδιαφέρουσα η

δήλωσις προς Χατζηαργύρη του Υπουργείου Αποικιών ότι τα εξαγγελθέντα σήμερον μέτρα του Φουτ ελήφθησαν εν συνεννοήσει με την Κυβέρνησιν.

Εδώ επικρατεί ησυχία. Ενωώ εις την Πρεσβείαν.

Σας ευχόμεθα και πάλιν μαζί με τη γυναίκα μου, σε και την Μαρώ, καλά Χριστούγεννα και με το καλό να σας δεχθούμε.

Με αγάπη δικός σου
Δημήτρης

Δακτυλογραφημένη επιστολή. Πάνω αριστερά: «Ελήφθη 28/12/57».

Ο Σεφέρης, τον Μάιο του 1957, τοποθετήθηκε πρεσβευτής στο Λονδίνο και ανέλαβε υπηρεσία στις 15 Ιουνίου· στο Λονδίνο παρέμεινε έως το 1962. Στις 16-19 Δεκεμβρίου πήγε στο Παρίσι, για να παρακολουθήσει τις εργασίες του Συμβουλίου του NATO.

την επιστολήν του Άναν: του Noel Annan (1916-2000), Πρύτανη του King's College στο Cambridge. Στις 6 Δεκεμβρίου 1957, κατά τον εορτασμό της επετείου της ίδρυσης του King's College, στον οποίο είχε προσκληθεί και παραβρέθηκε και ο Σεφέρης, ο Άναν έβγαλε λόγο με τίτλο «Founder's Day 1957» που αναφέρεται στην Ελλάδα. Για τον Άναν και την ομιλία του βλ. «Κυπριακές» επιστολές του Σεφέρη (1954-1962). Από την αλληλογραφία του με τον Γ. Π. Σαββίδη, Φιλολογική επιμέλεια Κατερίνα Κωστίου, Λευκωσία, Πολιτιστικό Ίδρυμα Τραπεζής Κύπρου, 1991, ιδίως σ. 107-115 και 152-156.

Χατζηαργύρη: Πρόκειται για τον δημοσιογράφο Κώστα Χατζηαργύρη, στενό συγγενή του Θεμ. Σοφούλη, ανταποκριτή του *Christian Science Monitor* στη Μέση Ανατολή, φίλο του δολοφονηθέντος Αμερικανού δημοσιογράφου Τζορτζ Πολκ, ο οποίος υποστήριξε ότι τον Πολκ δεν τον δολοφόνησε ο Γρηγόρης Στακτόπουλος αλλά κάποιος Ράντολ Κόεϊτ, πράκτορας της Ιντέλιτζενς Σέρβις στη Βόρεια Ελλάδα. Βλ. το βιβλίο του Η υπόθεση Πολκ. Ο ρόλος των ξένων υπηρεσιών στην Ελλάδα, Αθήνα, Gutenberg, 1975· βλ. επίσης Έντμουντ Κήλυ, Φόνος στον Θερμαϊκό. Υπόθεση Πολκ, μτφρ. Μαριζέτα Γεωργουλέα, Ελληνικά Γράμματα, 2010 (Γνώση, 1991).

Σγουρδαίον: Αλέξανδρος Σγουρδαίος (1912-;). Διπλωμάτης, γιος του Σιφναίου χειρουργού Τομάζου Σγουρδαίου (είχε εργαστεί σε νοσοκομεία της Lyon και στο ελληνικό νοσοκομείο στην Κωνσταντινούπολη). Υπηρέτησε στο Γραφείο Τύπου της πρεσβείας στο Λονδίνο (1951), στην πρεσβεία της Άγκυρας (1954), διευθυντής προσωπικού στο Υπουργείο Εξωτερικών (1956), σύμβουλος της πρεσβείας και πρεσβευτής στη Βουδαπέστη (1957, 1959), πρεσβευτής στη Μόσχα (1963-).

Κυπριανός: Ο Σπύρος Κυπριανός (1932-2002), μετέπειτα Πρόεδρος της Κυπριακής Δημοκρατίας (1977-1988). Το 1954 διορίστηκε Γραμματέας της Εθναρχίας στο Λονδίνο, αλλά για τη διαφωτιστική δραστηριότητά του εξαναγκάστηκε από τις αγγλικές αρχές να εγκαταλείψει το Λονδίνο τον Ιούνιο του 1956. Αντιπροσώπευσε την Εθναρχία Κύπρου στη Νέα Υόρκη (Αύγ. 1956-Μάρτ. 1957) και κατόπιν, μέχρι την υπογραφή των Συμφωνιών Ζυρίχης-Λονδίνου το 1959, ήταν Αντιπρόσωπος της Εθναρχίας στο Λονδίνο.

Φειδιάς: Φειδιάς Δούκαρης (1929), Κύπριος δικηγόρος, συνδιευθυντής στο γραφείο της Εθναρχίας στο Λονδίνο.

Σκέφεριν: Βλ. γράμμα 10.

Φραντζεσκάκη: Δημήτριος Φραντζεσκάκης (1929), διπλωμάτης. Μπήκε στη διπλωματική υπηρεσία το 1953 και υπηρέτησε σε διάφορες θέσεις (Λονδίνο, Βόννη, Καμπέρα, Βέρνη, Στοκχόλμη, Μόσχα, πρέσβης στα Τίρανα, στις Βρυξέλλες).

Φουτ: Hugh Mackintosh Foot (1907-1990). Διετέλεσε Κυβερνήτης της Κύπρου (1957-1960), αντικαθιστώντας τον στρατάρχη Χάρντινγκ. Αν και υπήρξε ριζοσπαστικότερος από τον προκατόχό του, η κεντρική γραμμή της βρετανικής πολιτικής δεν άλλαξε, καθώς απέρριπτε την ιδέα άμεσης αυτοδιάθεσης και πρότεινε μια περιορισμένη ή ευρύτερη αυτοκυβέρνηση, αλλά με τις πιο σημαντικές αρμοδιότητες να παραμένουν στον Βρετανό Κυβερνήτη.

ΕΠΙΜΕΤΡΟ

Στο γράμμα 6 ήταν συνημμένα δύο υπηρεσιακά σημειώματα των Μιχαλόπουλου και Τσουδερού, βασισμένα σε ανταποκρίσεις ξένων εφημερίδων για την κατάσταση στην κατεχόμενη Ελλάδα, για τα οποία ο Σεφέρης ευχαρίστησε τον Νικολαρεΐζη με το εξής σύντομο σημείωμα, γραμμένο στα γαλλικά:

(752/A2)

10.3.42

Nicholareizis

Secretary to Greek Prime minister,
Greek Government
London

Merci lettre 27 Décembre dont ignorais couleur. – Monsieur Nicolaidis te prie demander Président redonner expédition régulière bulletin très utile Légation

Seferiadis

Εστάλη διά πρεσβείας αυθημερόν].

10.3.42

Νικολαρεΐζης

Γραφείο Έλληνα Προέδρου
Ελληνική Κυβέρνηση
Λονδίνο

Ευχαριστώ για το γράμμα της 27^{ης} Δεκεμβρίου, του οποίου αγνοούσα και το χρώμα. – Ο κύριος Νικολαΐδης σε παρακαλεί να ζητήσεις από τον Πρόεδρο να αποκαταστήσει την τακτική αποστολή του ενημερωτικού δελτίου μια που είναι πολύ χρήσιμο στην Πρεσβεία

Σεφεριάδης

Νικολαΐδης: Ίσως ο στρατηγός Παναγιώτης Α. Νικολαΐδης στα χρόνια της Κατοχής είχε αναλάβει το Υπουργείο Στρατιωτικών της εξόριστης ελληνικής κυβέρνησης. Τον αναφέρει ο Σεφέρης στο *Πολιτικό Ημερολόγιο*, ό.π., τ. Α', σ. 61, 69, 72, 97, 110.

1

70 – Greek Legation – Pretoria

Τ/μα: Λονδίνον. 23.12.41 – ώ[ρα]: 22.30

Manchester Guardian other newspapers publish extracts broadcast made by Information Minister Michalopoulos Home Service British Radio 21 December. – Communicating below salient points: Authentic information reaching Greek Government confirms reports intensive resistance to axis forces in Greece. – Resistance consists active guerilla fighting mountainous districts and passive stubborn resistance in cities and plains of coastal areas such as sabotage and non-cooperation with authorities. – On 28 October Italian carabinieri with hand grenades posted round unknown soldiers memorial Athens but crowds collected and proceeded Royal Gardens placing flowers at foot of poet Solomos. – Several thousand students gathered before University marched to unknown soldier's memorial pushed through double cordon carabinieri who daren't interfere placed wreaths on soldiers grave stood at attention two minutes then returned to University where they knelt before statue Gregory V sang national anthem kneeling. – Wave enthusiasm emotion spread through city and vast crowds forced way to unknown soldier's grave covered it with thousands wreaths and flowers. – Armless legless soldier speaking quietly said: «Many things are there which I could tell now but you who have died for country can understand my brief message. – Greece will never die standing proud undaunted in midst of immense suffering. – She remains faithful to traditions and hasn't forgotten friends or causes for which is still fighting with all available means. May her friends not forget Greece.

Michalopoulos-Tsouderos

70 – Ελληνική Πρεσβεία – Πρετόρια

Τ/μα: Λονδίνον. 23.12.41 – ώ[ρα]: 22.30'

Η *Μάντσεστερ Γκάρντιαν* και άλλες εφημερίδες δημοσιεύουν αποσπάσματα εκπομπής που έγινε στην Αγγλία από τον Υπουργό [=υφυπουργό] Τύπου Μιχαλόπουλο στο «Home Service» του Βρετανικού Ραδιοφωνικού σταθμού [BBC], στις 21 Δεκέμβρη. – Γνωστοποιώ παρακάτω τα κυριότερα σημεία: Αξιόπιστη πληροφορία που έλαβε η Ελληνική Κυβέρνηση επιβεβαιώνει τις αναφορές για ισχυρή αντίσταση στις δυνάμεις του Άξονα στην Ελλάδα. – Η Αντίσταση συνίσταται από ενεργό ανταρτοπόλεμο σε ορεινές περιοχές και παθητική πεισματική αντίσταση στις πόλεις και πεδιάδες παράκτιων περιοχών, όπως σαμποτάζ και μη συνεργασία με

τις αρχές. – Στις 28 Οκτώβρη, Ιταλοί καραμπινιέροι με χειροβομβίδες παρατάχθηκαν γύρω από μνημείο του Άγνωστου Στρατιώτη στην Αθήνα, αλλά πλήθη συγκεντρώθηκαν και προχώρησαν στον Βασιλικό Κήπο, όπου κατέθεσαν λουλούδια στην προτομή του ποιητή Σολωμού. – Αρκετές χιλιάδες σπουδαστές συγκεντρώθηκαν μπροστά στο Πανεπιστήμιο, βάδισαν προς το μνημείο του Άγνωστου Στρατιώτη, έσπασαν τη διπλή ζώνη καραμπινιέρων, οι οποίοι δεν τόλμησαν να παρέμβουν, κατέθεσαν στεφάνια στο μνημείο του Στρατιώτη, στάθηκαν σε στάση προσοχής δύο λεπτά και έπειτα επέστρεψαν στο Πανεπιστήμιο, όπου γονάτισαν μπροστά στο άγαλμα Γρηγορίου Ε΄ και τραγούδησαν τον εθνικό ύμνο γονατιστοί. – Κύμα ενθουσιασμού απλώθηκε στην πόλη και μεγάλα πλήθη έσπασαν τον κλοιό και κατάφεραν να περάσουν προς το μνημείο του Άγνωστου // Στρατιώτη, τον οποίο κάλυψαν με χιλιάδες στεφάνια και λουλούδια. – Ανάπηρος στρατιώτης χωρίς χέρια και πόδια δήλωσε ήρεμα: Πολλά πράγματα θα μπορούσα να πω τώρα, αλλά εσείς που έχετε πέσει για την πατρίδα μπορείτε να καταλάβετε το σύντομο μήνυμά μου. – Η Ελλάδα δεν θα πεθάνει ποτέ, στέκεται υπερήφανη, ατρόμητη στο μέσον τεράστιων δεινών. – Παραμένει πιστή στις παραδόσεις και δεν έχει ξεχάσει φίλους ή σκοπούς για τους οποίους μάχεται ακόμα με όσα μέσα της έχουν απομείνει. Είθε οι φίλοι της να μην ξεχάσουν την Ελλάδα.

Μιχαλόπουλος-Τσουδερός

2

78 – Greek Legation – Pretoria

Τ/μα – Λονδίνον 27.12.41 – ώ[ρα]: 20.30. –

Manchester publishes letter from a correspondent saying: Despite sufferings morale Greek population high. – Pro-british feeling evident everywhere and faith in allied victory unshakable. – Pro-nazi proclivities virtually confined to small immediate entourage of puppet Government. – Letter which reached Egypt from most reliable source reports following touching incident. – 'T was secretly decided cover walls of Athens during night october 27 with numerous V's and Greek word Ochi signifying no Metaxas' reply to Italian ultimatum. – Owing however to RAF raid that night scheme didn't materialise. – Following morning Athenian warriors from every quarter of town begun congregating palace square with flowers to lay on sacred tomb. – Italian carabinieri patrolling capital surrounded monument forbidding processionists approach but crowd became dense and pressure great. – Then

Tsolakoglou approached monument carrying two large wreaths one with Greek colours dedicated to Greek dead and other to Italian dead. – After ll laying these wreaths women allowed approach. – Shortly whole square covered with flowers. – Writer praising this courageous manifestation recalls Greek women also paid similar homage 1915 when they threw flowers from Greek villages on Dardanelles shores into sea upon which bodies heroic British fighters floated. –

Michalopoulos-Tsouderos

78 – Ελληνική Πρεσβεία – Πρετόρια

Τ/μα – Λονδίνον 27.12.41 – ώ[ρα]: 20.30'. –

Η Μάντσεστερ δημοσιεύει γράμμα ανταποκριτή που αναφέρει: Παρά τις κακουχίες το ηθικό του ελληνικού πληθυσμού είναι υψηλό. – Το φιλοβρετανικό αίσθημα είναι έκδηλο παντού και η πίστη στη συμμαχική νίκη ακλόνητη. – Οι φιλοναζιστικές τάσεις ουσιαστικά περιορίστηκαν στο άμεσο μικρό περιβάλλον της Κυβέρνησης-μαριονέτα. – Γράμμα που έφτασε στην Αίγυπτο από πολύ αξιόπιστη πηγή αναφέρει το ακόλουθο συγκινητικό περιστατικό. – Είχε αποφασιστεί μυστικά να καλυφθούν οι τοίχοι της Αθήνας κατά τη διάρκεια της νύχτας στις 27 του Οκτώβρη με πολυάριθμα V (σήματα νίκης) και την ελληνική λέξη Όχι, την απάντηση του Μεταξά στο ιταλικό τελεσίγραφο. – Εξαιτίας, ωστόσο, της επιδρομής της RAF εκείνη τη νύχτα το σχέδιο δεν πραγματοποιήθηκε. – Το επόμενο πρωί, Αθηναίοι αγωνιστές από κάθε γωνιά της πόλης είχαν αρχίσει να συναθροίζονται στην πλατεία του παλατιού [στην Πλατεία Συντάγματος] με λουλούδια, για να τα καταθέσουν στον ιερό τάφο [στο μνημείο του Άγνωστου Στρατιώτη]. – Ιταλοί καραμπινιέροι, που περιπολούσαν στην πρωτεύουσα, περικύκλωσαν το μνημείο, απαγορεύοντας στους προσερχομένους να πλησιάσουν, αλλά το πλήθος έγινε πυκνότερο και η πίεση ισχυρότερη. – Τότε ο Τσολάκογλου πλησίασε στο μνημείο, κρατώντας δυο μεγάλα στεφάνια, ένα με ελληνικά χρώματα αφιερωμένο στους Έλληνες πεσόντες και το άλλο στους Ιταλούς πεσόντες. – Αφού ll κατέθεσε τα στεφάνια, επιτράπηκε στις γυναίκες να πλησιάσουν. – Σύντομα ολόκληρη η πλατεία καλύφθηκε με λουλούδια. – Ο συντάκτης, εξυμνώντας αυτή τη θαρραλέα εκδήλωση, ανακαλεί στη μνήμη τις Ελληνίδες που επίσης απέτισαν παρόμοιο φόρο τιμής το 1915, όταν πέταξαν λουλούδια από ελληνικά χωριά στις ακτές των Δαρδανελίων μέσα στη θάλασσα, όπου επέπλεαν πτώματα ηρωικών Βρετανών πολεμιστών.–

Μιχαλόπουλος-Τσουδερός